

EBU'L-LEYS TEFSİRİ TERCÜMESİNİN MUKADDİME KISMININ TRANSKRİPSİYONLU METNİ VE MUHTEVÂ DEĞERLENDİRMESİ

Hidayet Aydar-Nesibe Kablander*

Özet

Bu çalışma Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Arapça yazmış olduğu *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin Anadolu Türkçesine yapılmış tercümelerinde bulunan mukaddimenin transkripsiyonlu metnini ve muhteva değerlendirmesini içermektedir. Mukaddime, asıl metin olan Ebu'l-Leys tefsirinde bulunmamaktadır, dolayısıyla tercüme değildir, özgün bir çalışmadır. Bu kısım, başta Tasavvuf ve Tefsir olmak üzere dinî bilimler açısından oldukça önem arz ettiği gibi, Türk Dili yönünden de büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Mûsâ el-İznîkî'ye ait olması kuvvetle muhtemel olan mukaddime XV. Asır Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. Bu açıdan incelenmeye ve üzerinde araştırmaya yapmaya değer. Şimdiye kadar herhangi bir yerde günümüz harflerine aktarılarak yayımlandığına veya üzerinde herhangi bir tahlilin yapıldığına rastlamadık. O yüzden biz burada kültür tarihimiz açısından büyük bir değeri hâiz olan bu bölümün transkribe edilmiş metnini neşretmeyi, böylece ilim âlemine tanıtmayı münasip gördük. Çalışmada ilk olarak mukaddime hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş, ardından yazı çeviriminde kullanılan bazı kriterlere değinilmiştir. Daha sonra da transkripsiyonlu metin sunulmuştur. Çalışmada metinde geçen kişiler, konular, rivayetler vs. hakkında dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmış, hem diğer bazı nüshalarla, hem de Arapça orijinal metindeki bazı rivayetlerle mukayesesi yapılarak kelimelerin doğru şekli tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma bir sonuçla nihayete ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Leys tefsiri, Anadolu Türkçesi, tefsir, Transkripsiyonlu nüsha, Mukaddime, tahlil

Transcription And Contextual Analysis Of The Preface In *Tefsîru'l-Kur'ân* By Ebu'l-Leys

Abstract

This study includes transcription and contextual analysis of a specific preface which is found in the translated editions of *Tefsîru'l-Kur'ân* into Anatolian Turkish from its original text written by Ebu'l-Leys es-Semerkindî in Arabic. The preface does not exist in the original text, *Tefsîru'l-Kur'ân* that is a commentary by Ebu'l-Leys. Thus, it is not a translation but has authenticity, which is of considerable importance for religious sciences mostly Sufism and Exegesis of the Quran as well as Turkish studies. The preface most likely to be composed by Mûsâ el-İznîkî is in Anatolian Turkish from 15th century, which makes the relevant analysis and research noteworthy since this task has not been undertaken by any academic authorities so far. Therefore publication of the preface's transcription has been intended as its promotion to the realm of social sciences. First of all, an introduction regarding the main qualities of the preface is presented followed by the examination of criteria adopted for transcribing the text. As a final step, the transcribed text is offered. The necessary background information for characters, incidents and tales taking place throughout the text are demonstrated within keynotes. Moreover, this study endeavors to determine the original form of the text by comparison the to the other existing copies of the preface and accounts in the original text. Lastly, this study is finalized with a conclusion.

Keywords: Tefsîru'l-Kur'ân by Ebu'l-Leys, Anatolian Turkish, exegesis, transcription, the preface, contextual analysis.

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, hidayetaydar@yahoo.com; Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, nesibe_yagmur26@hotmail.com.

Giriş

Kütüphanelerimizde Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş birçok tefsir nüshası vardır. Bunlar ağırlıklı olarak Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinin tercümesi mahiyetindedir. Bu tercüme, bugün bilinen ve uygulanan manada salt bir tercüme olmayıp, bir takım müdahalelerle oluşturulmuş tercümelecilerdir. Söz konusu müdahaleler, zaman zaman asıl nüshada bulunan bazı kısımların tercüme edilmeyip atlanması şeklinde olabildiği gibi, bazen de asıl metinde olmayan bir takım ilavelerin yapılması şeklinde görülmektedir. Ebu'l-Leys tefsirinin tercümesi olup kütüphanelerimizde mevcut olan nüshaların bir kısmı geniş kapsamlı olup burada sözünü ettiğimiz mahiyette iken, bazı tercümeleciler de muhtemelen mevcut tercümeleciler üzerinde kısaltma yapılarak oluşturulmuş muhtasar nüshalardır. Bu nüshalarda mukaddime yer almamaktadır. Tam nüshaların bir kısmında da mukaddime yoktur. Diğer nüshaların bir kısmında sadece manzum bir mukaddime varken, bir kısmında da sadece mensur mukaddime vardır. Az da olsa bazı nüshalarda her iki mukaddime de bulunmaktadır.

Bu nüshalarda yer alan iki mukaddime de Ebu'l-Leys tefsirinin orijinalinde yoktur, daha sonra mütercim tarafından ilave edilmiştir. Bu yönüyle mukaddimeleciler orijinal/te'lifî birer çalışma mahiyetinde olup ehemmiyeti hâiz metinlerdir. Bunlardan manzum olanı üzerinde daha önce Abdurrahman Özkan tarafından bir çalışma yapılmış ve tanıtıcı bilgiler verilerek birtakım değerlendirmeler yapılmış idi.¹ Özkan ayrıca 234 beyitten oluşan metnin transkripsiyonunu yaparak yayınlamış idi.² Eser doğal olarak Sayın Özkan tarafından daha ziyade dil yönü itibarıyla değerlendirilmiştir. Esasen manzum olan mukaddimenin en önemli özelliği de budur; yani çalışma dinî bir metin, tefsirle ilgili bir metin olmaktan ziyade mütercimin neden bu tercüme yapmış olduğunu, ona bu konuda destek verenleri, bu tercüme nasıl

¹ Abdurrahman Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tefsîr Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Bahar, Konya 2002, s. 1-39.

² Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tefsîr Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri", s. 40-57.

yaptığını vs. anlattığı bir çalışmadır ve dönemin dil düzeyini, kullanılan kelimeleri, kelimelerin kökenini vs. yansıtması bakımından oldukça mühimdir. Dolayısıyla onu öne çıkaran edebî ve manzum bir metin olmasıdır. Bununla birlikte dört bölümden ibaret olan manzumenin ilk bölümünde Kur'ân'a uymanın veya ona tâbi olmamanın neticeleri, Hz. Peygamber ve sahabe-i kirâm ile ilgili hususlar vs. de zikredilmektedir.³

Mensur mukaddime ise bundan farklıdır. O tam bir dinî metindir; tefsîrî bir metin olması yanında bilhassa tasavvufî yönü ağır basan bir metindir. Bunların yanında 15. Asır Türkçesiyle yazılmış olması hasebiyle çok önemli bir dil metnidir. Öte yandan eser aynı zamanda dönemin din anlayışını ve kültür yapısını da yansıtmaktadır. Biz de bütün bunları göz önünde bulundurarak metni, araştırmacıların ve ilim câmiasının istifadesine sunmak istedik.

1 – Mukaddime Hakkında Tanıtıcı Bilgiler

Çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Bölümü/24 numarada kayıtlı bulunan nüshanın başında yer alan mukaddimeyi esas aldık. Bu nüsha, yukarıda da geçtiği üzere Ebu'l-Leys es-Semerkandî tarafından yazılan tefsirin tercümesidir. *Terceme-i Tefsîr-i Ebi'l-Leys es-Semerkandî* adlı tercümenin mütercimine dair nüshada bir bilgi mevcut değildir; fakat müstensih'in adı ferağ kaydında: “Halîl Hâfîzu'l-Kur'ân el-Üsküdârî'nin öğrencisi olan Hâfız Ahmed b. El-Hac Mustafa” diye geçmektedir. Nüshanın istinsah tarihi ise hicrî 1170 (mîlâdî 1756) olarak tahrîr edilmiştir.⁴ Eser, üzerinde çalışma yapan araştırmacılar tarafından Mûsâ el-İznîkî'ye (v. 850/1446)⁵ atfedilmiştir. Nüsha nesih hatla yazılmış, gayet okunaklı güzel bir nüshadır ve iki cilt olup kapak hariç 871 varaktan ibarettir.

³ Bkz. Özkan, “Ahmed-i Dâî'nin Tefsîr Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri”, s. 40-57.

⁴ *Terceme-i Tefsîr-i Ebi'l-Leys es-Semerkandî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, numara 24, varak 871.

⁵ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009, I/14; Hikmet Özdemir, *Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî Hayatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara

Değerlendirmemizi bu nüshadaki bilgilere göre yapacağız. Sözüünü ettiğimiz nüshadaki mukaddime varak 1b ile başlamaktadır. Mukaddimenin başında cami kubbesi şeklinde oldukça süslü ve güzel bir tezhip vardır. Metin tezhibin altından itibaren başlamaktadır. Nüshada ilk sayfalar olan varak 1b ve 2a'nın tamamı müzehheptir, sayfanın kenarları bile süslenmiştir. Ancak diğer sayfalar böyle değildir.

Gayet güzel ve okunaklı nesih yazısı ile yazılmış olan nüshada siyah mürekkep kullanılmış, ancak “sual”, “cevap” gibi bazı kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Herhangi bir kurala bağlı olmaksızın bazı yerlere papatya şeklinde küçük desenler yapılmıştır. Ayetler ise üstü çizilerek ayırt edilecek hale getirilmiştir. İlk sayfa olan 1b, 20 satırdan ibarettir. İkinci sayfa olan 2a'da ise 27 satır vardır. Bundan sonraki sayfalarda da 27'şer satır bulunmaktadır. Toplam 16 sayfa olan mukaddimenin ilk sayfası hariç geri kalanında 27'şer satırdan ibaret olduğuna göre bunların toplamı 405 yapmaktadır. Buna ilk sayfadaki 20 satırı da eklersek toplam 425 satır yapacaktır. 5 satır da Fatiha'nın öncesinde geçmektedir. Bunu da eklersek mukaddime toplam 430 satır yapmaktadır. Bunun azımsanmayacak bir miktar olduğu ortadadır.

Sözüünü ettiğimiz mukaddime, Bayezit/303,⁶ Bayezit/304,⁷ Nuruosmaniye/137,⁸ Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi, Molla Bey/4286 numarada kayıtlı nüshaların başında da bulunmaktadır.

Mukaddime ayrıca 1310/1892 tarihinde *Tefsîr-i Şerif Ebu'l-Leys Semerkandî* adıyla 16 sayfa halinde tamamı basılması düşünülen tefsirin ilk fasikülü olarak Mısır'daki Bulak matbaasında basılmıştır.⁹

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1980, s. 74-75; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 186.

⁶ istinsah tarihi 1205

⁷ istinsah tarihi 1260

⁸ istinsah tarihi 1165

⁹ Matbu nüsha için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi Bölümü, nr. 33.

3 – Metnin Transkripsiyonunda Takip Edilen İmlâya Dair Bazı Hususiyetler

Metnin transkripsiyonu yapılırken bazı yerlerde okunmasında sıkıntı olan veya atlanmış olan kelimelerin/kısımların doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için zaman zaman dipnotlarda KVPK kısaltmasıyla gösterilen Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi, Molla Bey/4286 numarada kayıtlı olan nüshayla mukayesesi yapılmıştır. Ayrıca mukaddimede geçen rivayetler asıl nüsha olan Ebu'l-Leys tefsirinin orijinaliyle de karşılaştırılmıştır. Böylece metnin doğru ve eksiksiz bir şekilde tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Mukaddimenin hangi konuları ihtiva ettiğinin daha kolay anlaşılması için tarafımızdan muhtevâyâ uygun altbaşlıklar konulmuştur.

Çalışmamızda [] ile mahtut nüshanın varak numarası;¹⁰ () ile de satır numarası gösterilmiştir.¹¹

Metnin yazı çeviriminde ilmî transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca, harekesiz olan metinde bazı eklerde veya seslerde imlâ harfleri kullanılmamış olduğundan, taş (u) toprak, fâideler(e) örneklerinde görüldüğü gibi gerekli görülen yerlere ses ilaveleri yapılmış ve bunlar parantezle gösterilmiştir.

4 – Mukaddimenin Transkripsiyonlu Metni

Mukaddimenin baş kısmı Halet Efendi/24 numarada kayıtlı nüshada şu şekildedir:

İstiâzenin Önemi

[1b] (1) Eūzu bi'llāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm. Evvelā bu kitāb-ı 'azīzi ibtidā kılduḡ Allah'a isti'āze kıлмаḡla (2) ki, emr-i Ḥaḡḡ'a imtişāl olunup

¹⁰ Ör: [1b]

¹¹ Ör: (1)

muḥālefetden ırağ olına. Zīrā Ḥak Ta‘ālā ol iki cihān faḥrī Muḥammed-i Muştafa’ya (3) buyurdu ki: (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)¹² “Fe izā ḳara‘te’l-Ḳur’āne fe’ste‘iz bi’llāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm”. Ya‘nī “Yā Muḥammed, ḳaçan Ḳur’ān oḳumaḳ dileseñ (4) şaḳıngıl¹³ ol şeyṭān-ı mel‘ūndan ki la‘net taş-ı-la ḳovulup merdūd-ı Ḥazret olmuşdur. Tā ki senūñ-ile (5) benüm kelāmum arasına vesvese ḳılıp kelām-ı maḥlūḳ ḳarışdurmaya.”

Çün ol Rasūl eşref-i mevcudâtı ve (6) a‘ḳal-i uḳalā idi, aña isti‘āze ye emr olındı ibtidā-i kelāmda, pes bize daḫı vācib oldı ki isti‘āzeyi (7) her ibtidā-ı ḫayrda muḳaddem tutavuz, tā ki şeyṭān anda māni’ olmaya. Ḥuşūşan ki Kelāmu’llāh ola. Ḳırā’at-ı (8) Kelāmu’llāh ve kitābet-i Kelāmu’llāh ḫod efdāl-i ḫayrātdandır. Pes, bunda ibtidā ḳılmaḳ daḫı vācibırağ-ı¹⁴ ve andan ötüri (9) anuñla ibtidā ḳıldıḳ.

İstiâzenin Vücûbiyeti

Su’âl: Eger eydürse kim, bu emr-i isti‘āze Rasūl’e maḫşuş olındı, bu giru ḳalan ümmetine vücûbı (10) neden lazım oldı?” Cevap: Biz eydürüz kim, ḳaçan sebep-i isti‘āze ḳırā’at-i Kitābu’llāh oldı, pes kimsede kim ol (11) sebep mevcūd ola, gerekdür kim ol müsebbib ki isti‘āzedür, bile mevcūd ola. Zira sebep, mülzim-i¹⁵ müsebbibdür.”

(12) “Ve daḫı âdetdür padişâhdan bir ḫalîfesine ḫükm buyurılsa ki işleye, anuñ taḫt-ı yedinde dāḫil olanlara (13) anı işlemek lâzım olur, eger ferdin ferdin her birine ḫükm irsāl olunmadı, zīrā cemā‘at ittibā‘alāzımdur ki (14) her ef‘āl-i marḫıyyed[e] metbū‘ına muvāfaḳat birle mütāba‘at ḳıla. Çün Rasūl’e emr olındı

¹² Nahl 16/98.

¹³ KVPK’de “sıḡıngıl”.

¹⁴ “daha vācib”, KVPK’de “evceb”.

¹⁵ KVPK’de “müstelzim-i müsebbeb”.

ki metbû^c-ı ümmetdür. Pes, (15) lâzım oldu ümmete dağı aña iktidâ kıla. Zîrâ aña iktidâ kılamak dağı vâcib olındı bu âyet-ile kim Hâk Ta' âlâ buyurdu: (16) (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ “Leḳad kâne lekum fî Rasûli’llâhi usvetun ḥâsenetun.” el-âyeḥ.”

Bu lafz-ı te’kîd ki “leḳad”dur ve bir dağı “lekum”deki “lâm”dur. (17) Bu iki vücub-ı iktidâya işâretdür. Pes, bundan ötüri isti’âze vücub-ı ‘âlemoldı. Fi’l-cümle, çün ol Rasûl (18) ‘aleyhi’s-selâm ‘ulûmda ve ‘uḳûlda ekmel-i insânken ve ḳuvvet-i risâlet ve şevket-i nübüvvet aña virilmişken ve Allâh’uñ ḥimâyetinde (19) ve ilticâsında iken bu deñlü kemâlât-ıla çün aña vesâvis-i şeytândan şarâḥaten isti’âze emr olındı; pes zımnen (20) bu, ümmete dağı emirdür ki bu za‘fla, bu ‘aczla aña muḳârebet¹⁷ idemezler. Pes, Rasûl’den - ‘aleyhi’s-selâm- bu ümmete [2a] (1) isti’âze kılamak vâcib¹⁸ oldu.”

Huşuşan ki ḥadîş-i meşhûrla Rasûl’den ‘aleyhi’s-selâm, isti’âze emr olındı. (2) Ḥadîş-i mevrûd budur kim: ‘Amr bin El-‘Âş raḍiya’llâhu ‘anh Rasûl’e geldi, dedi ki: Yâ Rasûla’llâh, (حال الشيطان بيني وبين صلاتي وبين قرائتي فقال) “Ḥâle’s-ş-¹⁹” ذلك الشيطان يقال له حيزب فإذا أحسست به فتعوذ بالله منه وانقل عن يسارك ثلاثا

¹⁶ Ahzab 33/21.

¹⁷ KVPK’de “mukâvemet”.

¹⁸ KVPK’de “evcebi-rek”.

¹⁹ El-Mektebetu’s-Şamilenin geliştirilmiş son versiyonunda Hadis kitapları arasında yaptığımız taramada bu hadisin 6 kaynaktaki 8 kez geçtiğini gördük. Bu kaynaklar şunlardır: 1 - Ebûbekir Abdurrezzak b. Hemmam es-San’anî’nin (v. 211/826) *el-Musannaf*’ı, (thk. Habiburrahman el-A’zami, el-Hind), el-Mecliu’l-İlmî, 1403, II/84, 499; 2 - Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/856) *el-Müsned*’i, thk. Şuayib el-Arnaut, Müessesetü’r-Risâle, 1421, 2001, XXIX, 429, 430; 3 - Ebû Muhammed Abd b. Humeyd’in (v. 249/864) *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*’i, thk. Subhi el-Bedri es-Samarraî-Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî, el-Kâhire, Mektebetu’s-Sünneh, 1408/1988, 148; 4 - Ebû Ca’fer et-Tahavî’nin (v. 321/933) *Şerhu Müşkili’l-Asâr*’ı (thk. Şuayib el-Arnaut), Müessesetü’r-Risâle, 1415, 1994, I, 345; 5 - Süleyman b. Ahmed Ebu’l-Kasım et-Taberanî’nin (v. 360/971), *el-Mu’cemu’l-Kebir*’i, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, el-Kâhire 1415, 1994, IX, 52; 6 - Ahmed b. El-Hüseyn Ebubekir el-Beyhaki’nin (v. 458/1066) *ed-Davatu’l-Kebîr*’i, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Ğaras li’n-neşr ve’t-Tevzi, el-Kuveyt 2009, II/261. Buralarda geçen hadisler çoğunlukla (عَنْ عُمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، خَالَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ قِرَائَتِي، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ذَلِكَ الشَّيْطَانُ يُقَالُ لَهُ حِزْبٌ، فَإِذَا أَحْسَسْتَهُ فَتَعَوَّذْ، وَانْقُلْ عَنِ يَسَارِكَ ثَلَاثًا» şeklinde ve tamamı Osman b. Ebi’l-As’tan gelmez. Amr b. El-As’tan gelen bir rivayete rastlamadık. Bütün bu

şeytānu (3) beynī ve beyne şalāti ve beyne kırā'ati. Fe қāle zālike'ş-şeytānu yuқālu lehū Ḥayzeb. Fe izā aḥseste bihī fete' avvez bi'llāhi (4) minhu ve enful an yesārike şelāşen.”Ḥadīş ma' nisi budur kim: ‘ Amr bin El- ‘ Āş geldi, didi ki: Ya Rasūl-(5)a'llāh, kaçan namāz kılsam şeytān benümle namāzum arasına girüp huzūrumı men' ider. Kur'ān okusam araya (6) girüp ma' nisinde tefekkürümi men' ider. Rasūl 'aleyhi's-selām buyurdı ki: Ol bir şeytāndur ki adı (7) Ḥayzeb'dür. Kaçan tuysañ ol gelüp vesvese kılsa, andan Allāh'a şıgın ve şol yanuña üç kez tükür. (8) ‘ Amr eydür: “Vardum Rasūl 'aleyhi's-selām didügin yerine getürdüm, Allāh Te' ālā ol şeytānı (9) benden men' eyledi.”

Ve daḥı ol Ḥazret-i Rasūl buyurdı kim: (10) عليكم بالإستعاذة عند كل مصيبة (10) “(والتسمية عند كل طاعة) 20 “Aleykum bi'l-isti'āzeti 'inde kulli muşībetin ve't-tesmiyeti 'inde kulli ḫā'atin.” Ya'nī: “Her vaқt kim gönlüñüz ma' şiyete kaçd itse vācib olsun (11) size kim isti'āze idüp Allah'a şıgınasız. Tā ki andan imtinā' kıлмаға Ḥaқ Ta' ālā size mu' āvin ola (12) ve daḥı her işe kaçd itseñüz ki siz Allāh adıyla başlañ, ol iş tamāmına irişe ḫayrla, ebter қalmaya.”

Şeytanla Muhârebe

(13) Pes vācib oldı her mü'mine kim şeytānla muḫârebe kıla ve anı қahr itmege meşğul ola. Tā ki anuñ vesvesesinden (14) göñli evi ḫālī ve selāmet қala. İmām-ı Entākī (rḥm) 21 eydür: “Kaçan şeytān bir kimsenüñ қalbini ḫavfla recādan

kaynaklarda şeytanın adı Hinzeb diye geçmektedir. Müellif -veya müstensih- kelimeyi Ḥayzeb diye okumuştur.

²⁰ Bu şekliyle ibare, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

²¹ el-İmam Ebū Abdillāh Ahmed Asım el-Entākī (v. 239/853) zāhid bir zat olup tasavvuf âleminin ileri gelenlerindedir. Dimāşk'ta va'z u nasihatle meşhur olmuştur. Kendisi dönemin bazı ünlü âlimlerinden rivayetlerde bulunduğu gibi, ondan da pek çok kişi rivayet nakletmiştir. Ebu Hatim er-Razi onunla Dimāşk'ta mülaki olduğunu, v'azlarıyla tanınmış zāhid bir kişi olarak onu tanıdığını söylemiştir. Ebū Abdirrahman es-Sülemi ise onun Bişr el-Hafı ve Sırrı es-Sakatı'nın akranından olduğunu belirtiyor. Onun için “cāsüsu'l-kulüb” (kalplerin içindekini bilen) dediği de naklediliyor. Ahmed b. Ebi'l-Huvârî, onun “muameleler kalbe yönelik olunca, organlar istirahat eder” dediğini naklediyor. Yine ona ait bir sözde, “yakın yolunda yürüyen, kalpten bütün şüpheleri atmış olur.” Bu söz de ona aittir: “Korkunun azlığı, kalpteki hüznün azlığındandır. Tıpkı ev gibi; içinde birileri yaşamayınca, ona bakım yapmayınca yıkılır.”

(15) hālî ve boş görse, ya' nî içinde Allāh'ın 'ikābı ve 'azābı korkusu olmasa ve mağfireti umması olmasa (16) ve āhîret ve ölüm fikirlerinden ve bağıduğı nesnelere 'ibret almakdan ve gönlini anuñ harāb (u) boş (17) görse ferah bulup sevinür. Dağı anuñ gönline dünyā endişeler[in]den vesveseyle toldurup (18) kendüye anı enbār-ı vañan idinür ki dünyāya ol sebeble hırş u tama' ve rağıbeti ziyāde olur. (19) Ölüm yarağı ve āhîret sa' ādetin unıdır. Ol muħabbet-i dünyā harāreti anuñ gönlini yağıar kararıdır, dağı (20) kurudur. Şol ot kurutmuş ağaç gibi olur yaşarmakdan ümîd kesilür. Meger ki kökünde od eşer (21) itmedük tamarcuğ kırtulmuş ola, andan bir gonāşe²² gelüp zamānla anuñ yerine tura. Pes gönli bunuñ (22) gibi olmuş dağı naşîhatla ğālib budur kim şalāha gelmekden ümîz kıalmaz. Meger ki kendü neslinden bir (23) kimse kıopa, şalāh üzere zamānla anuñ yerine tura.”

Zikir ve Haşyetle Dolu Gönül

Ve ammā kıaçan ki şeytān bir gönli görse (24) ki içinde Allāh kıorkusu var ve Allāh Ta' ālādan rağımet umuları var, dāyim kıorkuyla Allah Ta' ālā'ya (25) 'ibādet kıılır ve rağımetin ve mağfiretin umup dayim dilinde Allāh'ı zıkr ider, şeytān andan ırağı olur, (26) ana girüp vesvese idecek yol bulmaz. Şeytān kıapuları yapıılır, ferişteh girecek kıapular (27) açıılır. Zırā şeytānuñ gönle girmeye on kıapası var ki dāyim andan girür kııkar ve feriştehlerüñ [2b] (1) dağı anuñ muķābelesinde girü on kıapuları var ki andan girürler kııkarlar.”

Gönlün Kıapıları

Yine o diyor ki: “Kalbinin temiz olmasını istiyorsan, dilini temiz tut!” Daha buna benzer başka derin anlamlar taşıyan sözleri mevcuttur. Bkz. Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillāh el-Esbāhānî, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakātu'l-Esfıya*, Mısır: es-Saāde, 1394, 1974, IX, 280-297; Sirācuddīn Ebü Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mülekkīn, *Tabakātu'l-Evliya*, thk. Nuruddīn Şeribe, Mektebetu'l-Hancı, el-Kahire 1415, 1994, 46-47; Şemsuddīn Ebü Abdillāh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lāmi'n-Nübela*, thk. Şuayip el-Arnaut ve diğeri., Müessesetu'r-Risāle, 1405, 1985, XI, 409-410.

²² Bir ana kökten üreyerek onu devam ettiren filiz.

Pes bu gönül, bu ten cān (2) mülkinde bir şehir gibidür ki yigirmi kapısı var. On kapısı kâfir mahallesine açılır ve on kapısı ehl-i (3) ĩmān mahallesine açılır ki andan feriştehler girüp ehl-i ĩmāna Allāh'dan rahmet (ü) ināyet ve tevfiķ-ı hidāyet (4) ve zafer ünusret irişdürür.” Ammā kaçan ol kâfirler mü'minler üzere ğālib olsa, anlarıñ kapuları (5) açılır, işler; mü'minler kapısı yapılıp mededleri kesilür. Ol açılan kapudan anlara dālalet (ü) ğavāyet (6) ve hızlān (u) zillet ve esbāb-ı ma'āşī ve muhālefāt irişür, ol şehir(i) hārāba virüp mezbeleğe döner, manzar-ı (7) şeytān olur. Gice karañısı,²³ zulumāt-ı ma'āşī anı bürür ve rahmān nazarı andan kať olınur. Şu'le-i nūr-ı (8) ĩmān aña toķınmaķdan ümīd kesilür.

Eger eydürseñ ki: “Şehr n'idügin bildüm, ammā ol içinde mü'min (9) ve kâfir ve anlarıñ mahallesi ve ol mahallelere açılan yigirmi kapu nedür ve anı bilmezem, anları baña beyān idivir ki ol (10) mü'minlere yardım idüp anlarıñ kapuların açmağa sa'y idem ve ol kâfir mahallesine açılan kapuları yapmağıcun (11) cehd idem, tā ki ĩmān mahallesi ma'mūr olup küfr ü dālalet mahallesi hārāb ola, gönül şehri selāmet kılup manzar-ı (12) Rahmān ola, nazar-ı şeytān andan kat' ola.” İmdi bilgil kim gönül şehrinüñ sađ tarafı ehl-i ĩmān mahallesidür (13) kim ol mü'min aķl u cāndur. Ve sol tarafı kâfir mahallesidür ki ol kâfir dağı hevā vü nefsdür. Ve ol (14) kapular ki bu hevā vünefsa ta'alluķdur.

Kâfir Mahallesine Açılan Kapılar

Biri dünyede çok tırmağı sevüp uzak²⁴ endişeler eylemek ve biri (15) hırş ğālib olup Allāh Ta'ālā'ya ğümānı yavuz kılmaķ, ve biri rāhatlık sevüp tena'um istemek, ve biri 'amelinde (16) 'ucb eylemek, kendüni eyü görmek, ve

²³ Karanu: “karanlık”.

²⁴ KVPK'de “özge”.

biri kendünün kavmin kabilesin ve akranların ve arkadaşların yeyni görmek- (17)dür, hürmet itmemekdür, ve biri kimseye hased eyletmek, ve biri riyâyla 'amel idüp halk anı medh itdügin(18)sevmekdür, ve biri baħîl (ü) mümsik olup hayr (u) ihsân ve zekât ve şadağa ve 'öşr virmemek, ve biri (19) işde ıvecek olup tiz kaçımak, ve biri halkdan nesne umup altun gümüş sevmek. Bu on kapu (20) zâhir ulu kapulardur kim 'alemdür şeyâfından ve ebâlîsden kim gerekse girüp çıkacak kapulardır. Ve ammâ (21) daħı uğrı kapuları var ki şeytân kimse tuymadın girüp çıkar. Anı beyân kılmaduk. Ammâ şecâ'at idüp (22) ciddle ceħd idüpbu on kapuyı yapmağ-ıçun sa'y iderseñ ümîzdür ki Hağ Te'âlâ saña ol şeytânun (23) gizlü kapuların daħı bağlayıvire.

İmdi çün bu kapuları bildün ki gönül şehrinün harâblığı bunuñladur, gel (24) bu kez ol on kapuyı iste kim qarşu anuñ biri açıldıqça bu kapularuñ elbetde biri yapılsa gerek. Şol (25) nûrla zulumât gibi birbirine mütezâddur. Nitekim çırâk gelse karañulık gider ve çırâk gitse karañulık gelür. Bular (26) daħı ancılayındur.

Küfür Mahallesinin Kapılarını Kapatmanın Yolu

1 – Tûl-i Emelden Uzak Dur

Dilersen ki ol on kapuyı bağlayup bu on kapuyı açasın, gönülün şehrinin ma'mûr idüp (27) Raħmân nazargâhın kılasın ki ferîştehler girüp çıkup saña hidâyet ve tevfiğ ve esbâb-ı sermedî irişdüreler.

[3a] (1) Evvelâ ol dünyede çok turmağı sevüp tûl-i emel kapusını yapğıl, bunuñla ki endişeni kışaldasın her günüñi, (2) belki her sâ'atüñi ve her nefesüñi 'ömrünüñ âħirin şayasın. İşbu iki âyete nazâr kılup mütenebbih olasın. Evvel bu

(3) āyet kim Hāḫ Ta‘ālā buyurdu: (كل نفس ذائقة الموت)²⁵ “Kullu nefsin zâiḳatu’l-mevt.” Ya‘nî “Her nefis ölümü dadıcıdur.” Pes bilesin ḥaḳîḳat (4) ki o nefsdan birisi sensin, sen daḥî ṭadasuñ gerek her vaḳt her sâ‘at aña murâḳıb olasın, şol (5) göç eri göçdügin bilüp göçüne muntazır olduḡınlaym ki gözi yolda yükün yapın divşüre. (6) Ve bir daḥî bu āyete naḫar ḳılasın ki Hāḫ Te‘ālā buyurdu: (وما الحياة الدنيا إلا متاع الغرور)²⁶ “Vema’l-ḥayātu’d-dünyā illā metāu’l-ḡurūr.” Ya‘nî: Degildür (7) bu dünyānuñ ḥayātı illā bir şîşe yā bir kandîl gibidür. Elüñdeki saña ḥoş gelüp teferrüc idersin, anuñ (8) varlıḡına ve şeffāflıḡına maḡrūr olup aldanmışsın. Bir gün nāḡāḥ elüñden düşüp uvanur, şöyle (9) ki gerü bütün olmaḡı mümkün degildür. Pes bu āyetten daḥî bunu mütenebbih ol ki bu dünyā hayatınuñ āḳıbet şıfātı (10) mükedder olacaḡmış, elden fevt olup gidisermiş ki girü gelmegi mümkün degil. āḥiret(i) iḥtiyār idüp anuñ (11) sa‘ yine meşḡul ol ki tā bu ḳapu açılıp ol ḳapu yapıla.²⁷

2 – Hırs ve Tamahtan Uzak Dur

Bundan soñra Hāḫ Ta‘ālā’nuñ rezzāḳluḡına (12) inanmaḡla virdüğine kanā‘at idüp ki Hāḫ Te‘ālā buyurdu: (وما من دابة في الأرض إلا على الله رزقها)²⁸ “Vemā min dābbetin fi’l-arḍi illā ale’l-lāhi rızḳuhâ” (13) Ya‘nî ḥiç yeryüzinde bir ḥareket ider kimse yoḳ, illā anuñ rızḳı Allāḥ’dandur.” Pes ḥaḳîḳat bilesin ki ol (14) ḥareket idenlerden birisi daḥî sensin. Senüñ daḥî rızḳuñ ol Razzāḳ’dandur ki Allāḥ Ta‘ālā’dur, ḥaḳîḳat aña (15) inanup rızḳuñ andan umasın. Vire mi, virmeye mi deyüp yavuz gümānı ḳoyup ḥırşı terk idesin. Saña vācib (16) olan ḳulluḡına meşḡul olasın. Tā ki bununla daḥî ḥırş ḳapusu yapılıp tavekkül (ü) ḳanā‘at ḳapusu açıla.

²⁵ Al-i İmran 3/185.

²⁶ Al-i İmran 3/185.

²⁷ yapmak “kapamak”.

²⁸ Hud 11/6.

3 – Dünyevî Zevklerden Uzak Dur

(17) Ve bundan sonra ol rāḥat ve tena‘‘um ıapusunı yapmağa cehd eylegil bunuḥla ki bilesin bu ni‘metüñ zevāli var, (18) Őebātı yok. Bu küllisiyle yarın āḥiretde dağı ḥesāb var. Ol ḥesābuñ ‘iķābı dağı var. Ne ḥayr ola (19) Şu rāḥatdan ve nimetden ki dāyim olmaya ve sonraḥında dögölmesi ve oda koyup sögölmesi²⁹ ola ve ‘azābla (20) bu bende kişilerüñ sögölmesi ola. Ve uçmağdağı rāḥatlaruñ ve ni‘metlerüñ egilmesi³⁰ ola. Belki korku var (21) bu sebebden, ḥatmi yavuz olup imānı selb olunup tamuda ebed kalması ola. Ve işbu āyet(i) dağı bunda (22) yardımcı iden ki Ḥaķ Ta‘ālā buyurdu (ذرهم يأكلوا ويتمتعوا وياهم الأمل فسوف يعلمون)³¹ “Zerhum ye’kulu ve yetemette‘û ve yulhihim el-emelu fe seffe ya‘lemûn.” (23) Ya‘nî “Yā Muḥammed, ķo bu dünyā ni‘metine bāķi’i terk idenleri ki bir ŐađıŐluca azacuķ günlerde yiyüp içüp tena‘‘um (24) kılsunlar. Ol uzak Őađınclar buları aldayup ğāfil eylesün. Tiz ola belālar ki ol tena‘‘umuñ meāli (25) miḥnete ve belāya mübeddel ola, Őafāları mükedder olup ol lezzetleri semm-i ķātile rāci‘ ola. Pes bu āyetle (26) dağı mütenebbih olup bu fānî tena‘‘um ıapusun yapasun. Ol ḥesābı añup tena‘‘um-ı dünyā’ı azaldup tena‘‘um-ı bāķi için (27) tā‘at (u) ‘ibādet raḥmeti ıapusun kendüñe açasın.

4 – Yaptıklarını Beğenip Böbürlenmekten Uzak Dur

Ve dağı bundan sonra ol ‘amelde ‘ucb ıapusun kendüñe [3b] (1) yapasun, bunun-ıla ki bilesin ol ortada senüñ nesneñ yok, küllî ‘atā Allāḥ’uñdur ki saña irişdi. Evvelā senüñ (2) vücūduñı var kılan Allāḥ, ol ‘ibādete ve ḥayrāta aletler düzüviren dağı ol Allāḥ. Saña ol ḥayrātı işlemege (3) ķuvvet u tevfiķ viren ol. Sen gerekdür ki ol Allāḥ’a Őükr (ü) minnetlerķılasın ki seni ḥizmetine lāyık idüp

²⁹ “kebab etmek, kızartmak”.

³⁰ KVPK’de “eksilmesi”.

³¹ Hicr 15/3.

tā^c ate (4) götürdi. Ol çapudan merdūd ve maṭrūd olanlardan kılmadı. Ve daḥı ḥatmūn nite olısar bu daḥı ma^c lūm (5) degil. Zīrā niçelere āḥir şeḳāvet sebḳat ider, İblīs,³² Bel^c am³³ ve Berşışā³⁴ gibi tā^c atları hebā olup ne^c ūzu bi'llāh imānsuz (6) gitdiler. Ve nicelere āḥir sa^c ādet sebḳat ider, seḫare-i Fir^c avn³⁵ ve Aşhāb-ı Kehf³⁶ gibi cemi^c şirkleri ve küfürleri hebā olup (7) nūr-ı imāna müstağraḳ olup giderler. Pes sen daḥı kendüñe bu ḳorḳu çapusun açmağ-ıla ol kendüñi görmek (8) çapusun yapasın.

³² İslam kültürüne göre İblis, önceleri melekler arasında yaşayacak, hatta onlara komutanlık yapacak kadar Allah katında değerli biriyken, Âdem'e secde emrine muhalefet ettiği için Allah'ın katından kovuldu ve ebedî cehennemliklerden oldu. Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut 1423, I/96; Ebû Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîṭ*, thk. Lecne ilmiyye, Câmiatu'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430, I,194; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, Dâru't-Turas, Beyrut 1387, I, 81-82.

³³ Bel'am üç ilâhî din olan Yahudilik, Hırsitiyanlık ve İslam kültüründe Allah'ın kendisine pek çok ihsan ve lütuflarda bulunduğu, ilham verdiği; fakat Mûsâ Peygamber'e karşı gelerek hak yoldan saptığı belirtilen bir şahsiyetti. Nitekim Tevrat'ın Sayılar, Vahiy ve Yeşu bölümlerinde, İncil'in de Petrus'un İkinci Mektubunda Bel'am'dan bahsedilmektedir. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Bel'am b. Bâûrâ", *DİA*, İstanbul 1992, V, 389. Kaynaklarımızda A'raf suresi 175-176. Ayetlerde sözü edilen ve aynı özellikleri zikredilen kişinin de Bel'am b. Bâûrâ olduğu söylenir. (Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hecer, 1422, 2001, X, 579- 582; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî el-Muemma Bahru'l-Ulûm*, thk. Ali Muhamed Muavvid ve diğeri., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413, 1993, I, 582-583.

³⁴ Kaynaklarımızda Maide suresi 77 ile Haşr suresi 16. Ayetlerde sözü edilen kişinin Barsisa adındaki rahip olduğu söylenir. Buna göre Barsisa kendini ibadete adanmış bir kişidir, fakat şeytanın kurduğu bir tuzakla bir kadımla birlikte olur, birçok günah işler ve haktan sapmış olarak ölür. (Bkz. Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, IV, 282-282; es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I, 452, III, 346; Ebu İhak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebu Muhammed İbn Aşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1422, 2002, IX, 285-286.

³⁵ Bkz. El-A'raf, 7/113-126; Taha, 20/58-76. Buna göre Firavun'un sihirbazları onun dini üzereyken, Hz. Mûsâ'yla giriştikleri yarış sonunda, Mûsâ'nın kendileri gibi bir sihirbaz olmadığını, yaptıklarının hak olduğunu anladılar, hepsi Mûsâ'nın getirdiği hakdine iman ettiler. İmanları sebebiyle Firavun tarafından katledildiler (bkz. Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil Tefsîru'l-Beğavi*, (thk. Abdurrezzak el-Mehdi), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arab, Beyrut 1420, III, 265-269; Ebu Muhammed Abdülhak İbn Atiyye el-Endülüsî), *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422, II, 436-440.

³⁶ Kehf suresi 18/9-27 ayetler arasında kendilerinden bahsedilen bu insanlar, önceleri Hak dinden farklı bir anlayış üzereyken Hz. İsa'nın mesajına kulak verip iman ettiler. Takip edilince de kaçıp bir mağaraya saklandılar. 300 yılı aşkın bir süre orada uyutulduktan sonar uyandılar, şehre gelip birşeyler alınca durumları anlaşıldı. Onları görmeye gelenler ölmüş olduklarını gördüler. Dönemin hükümdarı buldukları yere bir mabet yaptırdı. Bkz. Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1422, III,66-78; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419, V, 125-139; İsmet Ersöz, "Ashab-ı Kehf", *DİA*, İstanbul 1991, III, 465-467.

5 – Başkalarını Hor Görmekten Uzak Dur

Bundan sonra ol kendü akranlarını ve kavmlarını istihfâf nazarıyla bakup hor tutup hürmetlerin (9) terk itmek kapusın yapasın. Bunuñla kim bulasın senüñ aşluñ ne-y-ise anlaruñ dağı ol ve anlaruñ ‘âkıbeti neye (10) râci‘ olursa ki taş (u) toprak arasında cîfe sen dağı eyle olırsarsın. Ve dağı sen de mü’min, anlar (11) dağı mü’min. Gerekdür ki mü’min mü’mine izzet u ikram ve luğ u beşâret göziyle nazar ide, birbirini haķır görmeye. (12) Bu âyete nazar idüp kendüye mu‘âvin idine ki Haķ Te‘âlâ buyurdu (ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين)³⁷ “Ve li’l-lâhi’l-izzetu ve li rasûlihi ve li’l-mü’minin.” (13) Ya‘nî: ‘İzzet-i kâmile Allâh içündür ve dağı Rasûl-içündür ve dağı mü’minler-içündür. Çün Haķ Ta‘âlâ mü’minler izzetini (14) kendü ‘izzetine böyle muķârin zıkr iyledi. Aña işâret kıldı kim Allâh’ı ve Rasûl’i sevenlere ‘izzet kıлмақ vâcibdür. Nitekim (15) Allâh’a ve Rasûl’e ‘izzet vâcibdür. Pes sen çün Allâh Ta‘âlâ vacip kılduğı kimseleri istihfâf ve nazar-i haķâret (16) kılasın, Allâh katında memkût³⁸ ve mebgûz olırsarsın Pes anlara ‘izzet ve ikrâm kapusu açılır.

6 – Hasetten Uzak Dur

Ve bundan (17) sonra hased kapusın yapasın. Cemî‘ ‘âlem halkına kısmet Allâh Te‘âlâ’dandır. Zîrâ bu maķsûmat ki kıllar arasında (18) kılmışdur, aşı beş nesnedür, egerçi fer‘i ve şa‘bı çokdur. Biri ‘ilmdür ve biri câh ve manşıbdur, ve biri (19) hüsni-ahlâkdur, ve biri hüsni-hulkdur ki şüret ve bedeni görklü, yerlü yerince yaradıla, naķş (u) ‘ayb olmaya. (20) İmdi ol Kıssâm-ı bî-hayf öyle kısmet kıldı kim kimine ‘ilm virdi, ayruğın virmedi; kimine ‘ilmle mâl cem‘ (21) eyledi; kimine ‘ilmle câh (u) manşıb cem‘ eyledi ki ‘izzet var,

³⁷ Münafikun 63/8.

³⁸ “nefret edilen, sevlmeyen” .

māl yok; kimine ‘ilmle hüsni ahlâkı cem‘ eyledi, mālı manşıbı, hüsni hulkı (22) yok. Kimine māl viridi, ‘ilm ve cah ve hüsni ahlâkı cem‘ eyledi, mālı manşıbı hüsni hulkı (23) yok. Kimine māl viridi, ‘ilm ve cāh ve hüsni ahlâkı ve hüsni sūret virmedi. Kimine hüsni sūret (24) viridi, ayruğın virmedi. Kimine görklü hulk viridi, ayruğın virmedi. Fi’l-cümle ba‘zı kılına beşin (25) dağı cem‘ eyledi. Ve ba‘zı kılına dördin ve ba‘zına üçin ve ba‘zına ikisin ve ba‘zına birin. Ve bu küllisinde (26) dağı ‘ağāsın muhtelif kıldı. Ba‘zı kılına kim ‘ilm viridi, anı cemī‘ ‘ulūmda kāmīl kıluban mertebesin a‘lā kıldı. (27) Ba‘zısın cemī‘ ‘ulūmdan mertebe-i vasaṭda kıldı. Ve ba‘zısın cemī‘ ‘ulūmdan kifāyet kadar ata kıldı[4a] (1) Ve ba‘zısın ba‘zı ‘ulūmda kāmīl ve ba‘zısında vasaṭ ve ba‘zısında kifāf kıldı. Ve māl ve menāşıb (2) dağı buncılayın. Ve hüsni hulkla hüsni halk dağı girü böyle. Her birin tafşıl idersevüz kelām taṭvīl (3) olur. Ehl-i ‘aql ve şāhib-i ferāset olanlara bundan bākī dağı idrāk ider, tafşıl hācet olmaz. (4) Çün ol Kassām-ı Hāk böyle taḫsīm kıldı, her kişiye tamām bu beşten aña irişdi, öte dağı artuḫ (5) gözetmek kuru ṭama‘dur. Kendüye virileni az şayup ayruğa virileni çok şanup ḥased idüp tarlıgandığı³⁹ (6) yā Tañrı’nuñ kassāmluğına rāzī olmamaḫdur, yāhuz ol lāyık görüp ‘aṭā kıldığı kılını ḥor görmek-(7)dür. Bu ikisi dağı ḥaṭādur. Pes gerekdür kim işbu āyete naḫar kılıp ma‘nisini idrāk idesin. Hāk Ta‘ālā (8) buyurdi: (نَحْنُ فَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ)⁴⁰ “*Naḫnu kassemnā beynehum ma‘iṣetehum*” el-āye. Ya‘nī bu kullar arasında esbāb-ı ma‘iṣetlerin ki (9) ‘ilm ve māl ve cāh ve hüsni ahlâḫdur, biz kısmet eyledük şunuñ üzerine ‘ilm-i sâbıḫda muḫadder kılduḫ. (10) Ne sa‘yla artar, ne terk itmekle naḫş olur. Şol ki rızḫ-ı muḫadderdür, yiyüp içüp geysel gerekdür, (11) tā ecel munḫazī

³⁹ tarlıganmak “muzdarip olmak, kederlenmek”.

⁴⁰ Zuhuf 43/32.

olunca. Çün ma' niden haberdâr olasin gerekdür ki ol Qassâm-ı Hâkîkî kısmetine râzî olup (12) bu kapuyı açasin, ol hâsed kapusın yapasin.

7 – Riyâdan Uzak Dur

Ve bundan şöıra ol 'amelde riyâ itmek, ya' nî halkuñ medhin ve (13) 'izzetin taleb kılmağ-ıçun 'amel kılmağı terk idesin, ol riyâ kapusın yapup kendüñe ihlâş kapusın açasin. (14) Bilesin ki zâr (u) nâfi' ve aşşı ziyân, kula Hâk' dandur. Allâh Ta' âlâ muqadder kılmağu nesne'i, gerek aşşı gerek ziyân, yir (15) ve gök ehli dirilüp anı aña irişdüremezlerdi. Ve mukadder olanı dağı men' idemezler. Ve dağı bilesin ki (16) mu' izz (u) muzill, ya' nî 'azîz ve ħor kılcı ol Allâh'dur. Ol 'azîz kılduğın yir ve gök ehli dirilüp ħorkılamaz. (17) Ve dağı bilesin ki ol riyâ 'amelle cemî' cihân halkı içinde 'azîz olmağın fâ' idesi olacağ degil, çün ol (18) 'amelle Allâh katında ħor olasin. Ve ger 'amel-i ihlâş ile cemî' cihân halkı içinde ħor olasin, saña ziyân (19) yok ki anuñla Allâh Ta' âlâ katında 'azîz olasin. Pes bunda dağı bu âyeti mu' âvin idinesin ki Hâk Ta' âlâ (20) buyurdı: ⁴¹(فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا)

“Femen kâne yercū liqā'e rabbiḥi fe'l-ya'mel 'amelen şāliḥan velā yuşrik bi ibâdeti rabbiḥi aḥadan.” Ya' nî: Her kimse (21) kim Allâh' uñ dîdaruñ müşâhede kılmağı umar, yâĥuz anuñ ħazretine mülâkî olup su'âl (u) ħisâbdan ħorħar, (22) gerekdür aña kim 'amel-i şāliḥe meşğul ola, hiçbir kimse rızāsın Allâh rızāsına bile şerîk kılmaya. Ya' nî her 'amel ki (23) kıılır ħāliş lillâh için kııla. Dağı bir dünyâ ħarazın aña bile ħoşmaya, bunuñla kendüye ihlâş kapusın aç, ol (24) riyâ kapusını yapa.

⁴¹ Kehf 18/110.

8 – Cimrilikten Uzak Dur

Ve bundan sonra buhl ve imsāk, şāhibini ahiretde dürlü belälara ve ‘azīm ‘ukübetlere uğra-(25)dur. Belki dünyāda dağı miħnetden ħālī olmaz, iki cihānda ħor ve ħaķīr olur. ħalk dilinde şıfat-ı zemīme birle (26) meşhūr ve mezkūr olur. Zīrā bu imsāk, kişiden farz olunmuş zekāt ve ‘öşr virmekten men‘ ider. Bu (27) virmemekden iki dürlü āfet-i ‘azīme ħāşıl olur. Biri ol ki Allāh Ta‘ālā ħükmine ve Rasūl emrine muṭī‘ [4b] (1) olmamakdur. Ve biri dağı fuķarā ħaķķına tama‘ idüp anları zāyi‘ itmekdür. Bir kimse ki Allāh Ta‘ālā’ya ve anuñ (2) Rasūlüne ‘āşī ola, anlaruñ ħatında düşmān tıtıla. Ve bunca Allāh’uñ za‘īf ħullarına ħayf eyleye. (3) Şeytān: “Virme dervişligeuğrarsın, muħtāc ħalursın.” didüğine inana, aña muṭī‘ ola; Allāh Ta‘ālā: (4) “Vir, ben girü yerine on, belki yediyüz girü virem.” diye, Rasūl aleyhi’s-selām ‘and iče ki “virmekle eksilmez (5) belki artar” diye, ol Allāh Ta‘ālā’nuñ va‘desine ve Resūl ħavline i‘tibār ħılmaya, şeytān sözüñ bularuñ (6) sözi üzerine terciħ kıla. Ol nite mü’min (ü) Müsülmān ola? Ķorķu var ki bu ħāl üzere giderse (7) meslūbu’l-īmān gide, ebedī ‘azābda ħala. Gel imdi bu āyete dağı nazār ħılup kendüñe bir i‘tibār ħāşıl (8) eylegil ki Ħaķ Ta‘ālā buyurdi: (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنبَاهُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ)⁴² “Velā taħsebennellezīne⁴³ yebħelüne bi-mā ātāhumu’l-lāhu min faḍlihi ħuve ħayran lehum” el-āye. (9) Ya‘nī öyle sanmasunlar şol kimseler ki Allah Ta‘ālā fażlıyla anlara virdügi nesnelerden anlara buhl (10) idüp virmedükleri anlara ħayr ola. Belki anlara şer ve belādur kim yarın ħıyāmet güninde o baħillik (11) idüp virmedükleri başı ejdehā olısar, boyunlarına tıolaşısar. Dağı anlaruñ başların iki (12) çeñelerinüñ arasına alup şol tavar gevişin gevşer gibi

⁴² Āl-i İmran 3/180.

⁴³ Nüşhada ayet (تَحْسَبَنَّ) diye yazılmış ve Osmanlıca ibarede de “tahsebenne” olarak yer almıştır. Oysaki ayette (يَحْسَبَنَّ) diye geçmektedir. Biz burada doğru halini verdik.

çiyneyiser. Pes gerekdür bunuñla dañı mütenebbih olup (13) ol hırş (u) çağanlık
ķapusun yapasın, cūd ve ‘atā ķapusı açasın ki bu şıfat-ı hālıķdur, bunuñla ķişı
Allāh (14) Ta‘ālā ķatında ve cemī‘ hālķ ķatında maħbūb ve maħmūd olur, cemī‘
murādları yerine gelür.

9 – Acelecilikten Uzak Dur

Ve bundan şoñra (15) ceħd idüp işlerde iveceklik⁴⁴ ķapusın yapasın,
kendüñe te‘ennī ķapusın açasın ki iveceklik şeytān (16) şıfatıdır. Te‘ennī, ya‘nī
geniñce⁴⁵ tütmaķ her işi Raħmān şıfatıdır. Eger hālķ fi‘line baķup Haķ Ta‘ālā
ta‘cīl-i ‘uķūbet (17) kılsaydı yeryüzinde bir deprenür ķomayup hep helāk
ideydi. Pes gerekdür sen dañı hālıķ şıfatın (18) şıfatlanup işleyesin. Bir ziyāna
mü‘eddī ola, şoñra peşīmān olasın. Yā bir sözi aşşısın ziyānın (19) fikr itmeden
nāgāh söyleyesin, yā kelime-i küfr ola, dīnūñ ve āhıretūñ ziyāna vara. Yā bir söz
ola ki anuñ (20) ucından⁴⁶ māluñ elden çıķa, yāhuz başın. Pes aķıllı olana
gerekdür ki her işi işlemedin her sözü söylemedin (21) anuñ şoñına nazar idüp
aşşısın ziyānın fikr ide, andan işleye ve söyleye. Tā ki kendü iki cihānda (22)
selāmet ola.

10 – Başkalarının Elindekine Göz Dikme

Bundan şoñra sa‘y idüp hālķdan nesne oķımaķ⁴⁷ ve anlaruñ elindekiye
tama‘ kılmāķ ķapusın (23) yapasın, tevekkül (ü) kanā‘at ķapusın açacın. Bilesin
ki yirūñ gögüñ hāzīneleri Allāh’uñdur. Allāh Te‘ālā ğaniyy-i (24) muṭlaķdur.
Maħlūķ ķamu añā muṭtācdur. Pes anuñ gibi ğaniyy-i cevād var-iken muṭtāc ķul
elindekiden nesne oķımaķ (25) ğāyet delülükdür. Ol umduğuñ ķişıye dañı viren

⁴⁴ “acelecilik”.

⁴⁵ “istenildiği gibi, rahat rahat”.

⁴⁶ “sebebiyle”.

⁴⁷ Burada “istemek”, bir anlamda “dilencilik yapmak” mânâsındadır diyebiliriz.

ol Allāh'dur. Gerekdür ki şavlin diyen kişiler her (26) hâcetin mevlâsından isteye, dağı bir ğayrınıñ şapısına varmaya ki ol bî-edeblikdür, hem mevlâsından (27) şikâyetdür. Anuñ gibi şul Mevlâ şatında şadrin şürmetin giderür, ' itâba ' uşûbete müsteşak olur.

Pes her [5a] (1) mü'mine ki bu şizr itdüğümüz on şer şapısın kendüye yapup ol şayr şapuların aç, öyle olıcaş ol la'ın (2) şeytânıñ göñline girecek yolu bağlanur, vesâvis-i şeytândan selâmet olur, tâ'at (u) ' ibâdet yolları aña (3) açılır. Allāh'a ulaşmaşlık esbâbı aña teysir⁴⁸ olur. Eger eydürseñ ki: Ben za'îfüm. Anuñ gibi ulu düşmâna (4) muşâvemet idemezüm. Ne şadar kim cehd iderüm, kendümi anuñ damına biraşmayam, ol beni girü bir vechle hîlesi (5) damına biraşup şayd ider ki kurtulmağa imkân bulmazum. Bilgil imdi ey ' azîz, ol şeytânıñ bendinden (6) hulaş bulmağa iki şariş var ki elbetde ansuz olmaz. Evvel bu isti'âzedür ki yukaruda beyânı geşdi. (7) Andan artuş çäre yoş, zîrâ şeytânıñ meşeli şol kelb gibidür ki dâyim hulaş şalamağı kendüye âdet (8) kılmaşdur. Kimi görürse şaşd ider ki aña bir cerâhât irgüre. Çün kendüñden anı urup gidermekde (9) ' âcizsen Allāh'a yalvar ki anı senden def' ide, selâmet olasın. Niteki kelb üşen⁴⁹ kişi çäre bulmayıcaş (10) ol kelblerüñ issine çağırur ki anlar şovarlar ol selamet kurtulur. Şeytân dağı Allāh Ta'âlâ'nuñ kelb- (11)leridür, çün anları sen yeñmedüñ "E'ûzu bi'l-lâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm." dimekle Allāh'a yalvar ki ol anı (12) şovasan şurtulasın. Bir çäre dağı budur kim, belüñi muşkem bağlayup aña muşâlefet kılmağa ciddde sa'y idesin. (13) Tâ ki ol cidd (ü) icthâduñ sebep ola ki saña Allāh Ta'âlâ'dan meded-i tevfiş-ı ilâhî irişe, anuñ şerrinden selâmet (14) olasın. Nitekim Hâş Te'âlâ va' de kılup

⁴⁸ KVPK'de "geñez".

⁴⁹ KVPK'de "kelbden üşenen".

buyurmuşdur ki: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا) ⁵⁰ “Ellezîne cāhedū finā lenehdiyennehum subulenā.” Ya‘nî: (15) Her kimse kim bizüm dīnimiz içinde ve tā‘atimüz yolında ictihād kıla, izzetüm hakkı-çun biz aña bize ulaşacak hidāyet (16) virüp irşād iderüz ki anuñla ol ebedî sa‘ādet gencine ulaşur. Dükeli miñnetden kırtulur. (17) Ey ‘azîz! Bu isti‘āze bâbında söz çok, eger tafşîline meşğul olursavuz kelām taṭvîl olur. (18) Ammā şāhib-i ‘aql olanlara bu kadar işāret kifāyet kıılır ki bunu kendüye āsān idine. Tā ki dīnî ḳavā‘idi (19) bunuñla muhkem ola, şeyāṭin aña zafer bulmaya. Dilerüz Allāh’dan ki cemî‘ mü‘min ḳullarına tevfiḳı muḳārin (20) kııla, ol ‘adüvden necāt bulup selāmet olavuz.

Besmelenin Önemi

Bismi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥîm. Bilgil imdi ey ‘azîz! (21) Çün evvelā isti‘āze gerekmiş bildüñ. Ve anı niçe kıılmaḳ gerek-idügin⁵¹ anladuñ. Çün ol esāsı evvel yerine (22) kıoyasın, kendüñi vesāvis-i ebālîsden Allāh Ta‘ālā ḫıfz (u) kenefinde kıoyasın, daḫı dileyessin ki ol işe (23) şürü‘ idesin. Dilerseñ ki ol işüñ ebter ḳalmayup kemāle ire ve ger ‘ibādetî işlerden olursa (24) ziyāde ola ve ger ‘adetî işlerden olursa bereket ziyāde olup şalāḫ ola, vācibdür ki eydesiz (25) “Bismi’llāhir-Raḥmāni’r-Raḥîm.” Zîrā ol eşref u e’azz-ı mevcūdāt Muḫammed-i Muşṭafā ‘aleyhi’s-selām buyurdı: (26) (كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يَبْدَأُ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ أَيْبَرُ)⁵²

⁵⁰ Ankebût 29/69.

⁵¹ Nüşhada kelimenin imlâsı problemlidir.

⁵² Hadis kaynaklarda sıklıkla (كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ، لَا يَبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ، أَفْطَحُ) şeklinde geçmektedir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. M.Fuad Abdulbaki), Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabî, 19, Bâbu hitbatî’n-Nikâh; Ebû Hatim Muhammed İbn Hibban, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Tertb. Alauddin el-Farisi, thk. Şuayip el-Arnaut), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1408, 1988, I, 173, 175; Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü’l-Dârekutnî*, thk. Şuayip el-Arnaut ve diğeri., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1424, 2004, I, 427, 428). Mukaddimedeki şeklini ise şu kaynaklarda bulduk: Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu’l-Kâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut I, 11, 102; IX, 18; Ahmed b. Muhammed Şihabuddin el-Kastalânî, *İrşâdu’s-Sâri li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, el-Matbaatu’l-Kubra el-Emiriyye, Mısır 1323, I, 46; Zeynuddîn Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu’l-Kadir Şerhu’l-Câmi’-s-Sağir*, el-Mektebetu’t-Ticariyye el-Kubra, Mısır 1356, I, 296. Hadis bütün bu şekilleriyle zayıf ve mevzu olarak addedilmiştir. (Bkz. Nasıruddin el-Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdisi’d-Daîfe ve’l-Mevdûa ve Esruhâ es-Seyyiu fi’l-Umme*, Dâru’l-Maârif, er-Riyad 1412,

“Kullu emrin zī bālin lem yebde’ fīhi bismi’llāhi fe huve ebter.” Ya’ nī “Her iş ki ulu iş ola, kaçan ol başlansa, “bismi’llāh” (27) denilmese ol ebterdir.” İmdi ol ulu işe muqayyed kılduğı aña āsān kıldı kim, her iş ki kişi ana şürü’ [5b] (1) ide yā emr-i ‘ibādeti’ ola, yā emr-i ‘ādeti’ ola, bu iki kısmıda dağı kaçan anı işlemekde murādı rızā-yı Hāq (2) olmaya, eger ol çok namāzları ve çok zikirleri dağı olursa ol emr-i ‘azīm olmaz; qadı, hürmeti mürtefi’ (3) olur, ašlā fā’idesi olmaz.

Besmelenin Farz Olduğu Yerler

Pes Allāh’ı tesmiye kıлмаq ba’ zı yerde farzdur ve ba’ zı yerde sünnetdür ve ba’ zı (4) yerde nāfiledür. Ammā ol ki farzdur, zebīh-ile şayd vaqtindedür. Ya’ nī eger bir kişi şol eti yenilen hayvanuñ (5) birisin boğazlasa farzdur ki eyde “bismi’llāhi Allāhu ekber”. qasdla dimeyecek olursa boğazladığı meyte (6) olur, yimek haram olur. Nitekim Hāq Ta’ ālā buyurdı: (وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ) ⁵³ “Velā te’kulū mimmā lem yuzkerismullāhi ‘aleyh” Ya’ nī: “Yimeñ şol (7) nesnelerden kim anuñ üzerine Allāh adı zıkr olunmaya.” Ve dağı murdār olur ol şayd kim aña oğı (8) “bismi’llāh” deyüp atmayalar, yāhuz kelbi “eydür Allāh” deyüp salı virmeyeler. Yāhuz doğanı Allāh adıyla şalmayalar. (9) Varup tutup öldürdüği, yā ođ toğunup öldürdüği murdār olur, yimek olmaz. Bu aralarda (10) “bismi’llāh” demek farzdur. Bunuñ aħkāmı ašađa sūre-i Mā’idede gelesi, taħkīkı anda beyān olına inşā’-(11)allāhu ta’ ālā.

1992, II, 303; Nasıruddin el-Elbānî, *Daifu’l-Cāmii’s-Sağır ve Ziyādātih (el-Fethu’l-Kebir)*, el-Mektebu’l-İslāmî, ts., 613.

⁵³ En’am 6/121.

Besmelenin Sünnet Olduğu Yerler

Ammâ ol ki sünnetdür, abdeste şürû^c itdüğü vaqt tesmiye kıılmağdur. Zîrâ Rasûl 'aleyhi-(12)'s-selâm buyurdu ki: (لا وضوء لمن لم⁵⁴ يذكر) بسم الله⁵⁵“Lâ vuzû`e li men lem Bismi'llâh.⁵⁶” Ya^c nî, “Abdestinüñ [şevâbı]⁵⁷yoğdur şol kimsenüñ kim vuzûya (13) başlayıcağ tesmiye itmeye.”

Belki İmâm-ı Şâfi^cî⁵⁸ (rhm) bu vuzûda tesmiye kıılmağı dağı bu hadîş hükmiyle farz (14) görür, cevâzın men^c ider. Ya^c nî abdest evvelinde “Bismi'llâhi'r-Rağmâni'r-Rağîm” dimese, anuñ çatında (15) abdest dürüst olmaz, anuñla namâz kıılmağ dağı revâ olmaz.⁵⁹ Şâyed ol didüğü ola ihtiyâtdur, murâdı (16) dîn olan kişilere gerekdür, hiç terk etmeyeler. İhtiyâtdan selâmet olup hilâfdan kırtulalar. Ve-(17)lîkin mezheb-i Hanevî'de teyemmümde dağı tesmiye kıılmağ farzdu. Tâ ki teyemmüm şağîğ ola. Ve illâ tesmiye kıılmağa,

⁵⁴ Hadisin aslında geçen ve Osmanlıca tercümede anlamı verilen bu kelime muhtemelen istinsah esnasında sehven yazılmamıştır.

⁵⁵ Pek çok hadis kaynağında ifade (لَا وَضُوءَ لِمَنْ لَمْ يَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ) şeklinde geçmektedir ve bununla abdest alırken Allah'ın ismini zikretmeyenin abdestinin geçersiz olduğu/faziletinin az olduğu/mükemmel bir abdest olmadığı belirtilmektedir. Bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, *et-Tuhûr li'l-Kâsım b. Sellam*, (thk. Meşhur Hasan Mahmud Selman), Mektebetu's-Sahabe, Cidde 1414/1994, 143; Ebûbekir İbn Ebi Şeybe, *el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetu'r-Rüşd, er-Riyad 1409, I/12; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuâyip el-Arnaut ve diğerler.), Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, XV/243, XVII/464, 465, XXVII/211; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dâremî, *Sünenu'd-Dâremî*, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğni li'n-Meşr ve't-Tevzi', el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye 1412/2000, I/542; İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, 41, Babu mâ câe fi't-tesmiyeti fi'l-Vudûi; Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş'as es-Sîcistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, Bâbu fi't-tesmiyeti ale'l-vudûi; Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir ve diğerler.), Şeriketu Mustafa Elbânî, Mısır 1395/1975, bâbu fi't-tesmiyeti inde'l-vudûi. İfade Fıkh kaynaklarında da bu şekilde geçmektedir.

⁵⁶ KVPK'de 7b'nin sonunda.

⁵⁷ Bu eksiklik KVPK'den tamamlanmıştır.

⁵⁸ v. 204/820.

⁵⁹ Bizim baktığımız Şâfiî kaynaklarında abdest alırken besmele çekmenin faziletinden bahsediliyorsa da bunun farz olduğu, bunsuz abdestin ve dolayısıyla namazın olmayacağına dair ifadelere rastlamadık. Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *el-Hâvî'l-Kebir fi Fıkhî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*, (thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcud), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, I/100-101; Ebu'l-Meali Abdulmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-Matlab fi Dirayeti'l-Mezheb*, (thk. Abdulazim Mahmud d-Deyyib), Dâru'l-Minhac, 1428/2007, 65; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr, ts., I/346-347.

teyemmüm (18) şahîh olmaz, anuñla namāz dağı şahîh olmaz.⁶⁰ Ammā eger abdestde tesmiye’i eyitse, cemī’ bedeni ol abdest ile (19) tãhir olur. Dağı bir abdest alınca işledügi günâhlara keffâret olur. Ve ger tesmiye’i kılmasa, hemân şol (20) yurduđı⁶¹ a’ zâlarına keffâret olur ancak.

Ammā ol ki buncılayın girü anda tesmiye kılmak sünnet-i mü’ekkele ola: (21) Ol vaqtdur ki ta’âmı yimege şuna, yâ helâliyle cimâ’ olmak dilese ve ger anda tesmiye kılmayası olursa, (22) şeytân bile ol işde şerîk olur. Ol meniden oğlan toğarsa müfsid (ü) qallâş olur. Tañrı’ya (23) ‘âşî, ataya anaya ‘âk olur. Zîrâ şeytân menisi bile qarışur. Şimdi toğanlar ekşer şalâha (24) gelmedügi andan ötürüdür. Ve dağı ol ta’âma kim ol bile şunsa anuñ bereketi mürtefi’ olur, yiyenlerüñ (25) dağı qarnı toymaz. Belki ol loqmadan hâşıl olan kuvvet girü ma’şiyete harc olunur, andan hayr gelmez. (26) Fi’l-cümle kişi dükeli hâlde; otursa tursa, yâ yatsa qalksa, yâ tonın geyse çıkarsa, yâhuız (27) evine, dükkânına girse çıkrsa ve dağı her iş kim anı işlemek helâldür, anı işlemege başlayıcaq “Bismi’llâhi-[6a] (1)’r-Raĥmâni’r-Raĥîm” dise ol iş mübarek olur ve her hâli yümn (ü) sa’ âdet olur.

Besmele Çekmenin Haram Olduğı Yerler

Ammā her iş kim anı işlemek (2) helâl olmaya, anda Allâh’ı tesmiye kılmak küfürdür. Nitekim Kitâb-ı Muĥît’de⁶² ve Tetîmmetü’l-Fetâvî’de⁶³

⁶⁰ Bizim baktığımız Hanefi kaynaklarında besmelesiz teyemmümün geçersiz olduğuna dair bir ifadeye rastlamadık. Bkz. Ebü Abdillâh Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybani, *el-Asl el-ma’ruf bi’l-Mebsût*, thk. Ebu’l-Vefa el-Efgânî, İdaretü’l-Kur’ân ve’l-Ulumi’l-İslamiyye, Karaçi ts., I, 103-104; Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru’l-Marife, Beyrut 1414, 1993, I, 106-124; Ebübekir Alâuddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tuĥfetu’l-Fukahâ*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1414, 1994, I/35-47).

⁶¹ KVPK’de “yuduğı”.

⁶² Eser tahminimize göre İbn Mâze diye meşhur olan Ebu’l-Meâlî Burhânuddîn Mahmud b. Ahmed b. Abdulaziz el-Buhârî el-Hanefî’ye ait olan *el-Muĥitu’l-Burhani fi’l-Fıkhî’n-Nu’mâni* adlı eser olmalıdır. Müellif İbn Mâze 616/1220 tarihinde vefat etmiştir.

⁶³ KVPK’de Yetîmetü’l-Fetâvî

getürmüşdür: ⁶⁴ her (3) kimse kim *ḫumār*, *yā nerd* ⁶⁵ oynamaya, *yā şaṭranc* oynamaya el uzada, “*bismi’llāh*” diye; *yā ḫamr* içmeğe, *yā zināya*, *yā* (4) *ribāya*, *yā ḫarām ta‘ām* yimeğe el şunsa, “*bismi’llāh*” dise, *yāḫuz* bir kimse’i teklif vaktinde *girūn* *çıkuñ*, (5) *oturuñ*, *ṭuruñ*, diyicek yirlerde “*bismi’llāh*” dise, ‘*ulemā-i fetvā* katında bu küllisinde *kāfir* olur. ‘Avratı (6) *ṭalāk* olur. *Zīrā Allāh* Te‘ālā adımı *istiḥfāf* kılup ne yerde gerekse *isti‘māl*itse küfr olur. (7) Ta‘zimi terk itmiş olur ne‘*ūzu bi’llāh*.

Allah, Rahmân ve Rahîm İsimleri

Ve daḫı ba‘zı ‘*ulemā* dimişler kim bu ehl-i *ḫiṭāb* üç kısımdur. Biri (8) ehl-i *şirkdür*, ve biri ehl-i *kitābdur*, ve biri *mü’minlerdür*. Pes bu *Allāh Ta‘ālā* adlarından üç ad kim ism-i a‘*zam*-(9)dur: “*Allāh*, *er-Raḫmān*, *er-Raḫîm*”dür. Müşrikler bu adlardan ism-i *Allāh*’ı bildiler, ancak *zīrā yaḫîn* bilürler-(10)di ki ol *Allāh*’a ortak *katdukları* putları nesne yaratmaḫda ‘*āciz* (ü) *za‘îfdür*, elinden gelmez. *zarūrî* (11) bu yaratmaḫda *Allāh*’a *iḫrār* etdiler. Nitekim *Ḥaḫ Ta‘ālā* kelâmında buyurdi: ⁶⁶ “*Ve le’in se’eltechum men ḫalaḫahum le yeḫūlunn*-(12)*allāh*”. Ya‘nî: “*Yā Muḫammed*, eger bize *şirk* idüp artuḫ *ḫoşanlara* şorsañ kim ‘*Bu güzîn mevcūdâtı* kim yaratdı?’ *Zarūrî* (13) cevāb virüp eydürler ki: *Allāh* yaratdı.” ⁶⁷ *Ammā* ehl-i *kitābdan* ki *cemā‘at-ı Yahūd*’dur, anlar ism-i *Raḫmān*(1) bildiler. (14) *Allāh*’ı anuñla *zıkr* itdiler. Ve *ḫavm-ı Naşārā* ism-i *Raḫîm*’i bildiler, anı *zıkr* itdiler. *Ḥaḫ Ta‘ālā* bu üç adı bile *cem‘* (15) idüp “*Bismi’llāhi’r-Raḫmāni’r-Raḫîm*” tertīb olındı. Anı *luṭfi* ve

⁶⁴ Eser tahminimize göre İbn Mâze diye meşhur olan Burhânuddîn Mahmûd b. Ahmed’e ait olan *Tetimmetu’l-Fetâvâ es-Suğrâ* adlı eser olmalıdır. Müellif İbn Mâze 616/1220 tarihinde vefat etmiştir.

⁶⁵ Tavla

⁶⁶ Zuhruf 43/87.

⁶⁷ Müellifin anlamını verdiği ayet, zikrettiği ayet olmayıp *(وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ)* şeklindeki Lokman suresi 25 veya Zümer uresi 38 yahut Zuhruf suresi 9 veyahut Ankebut suresi 61. Âyet olmalıdır.

‘ināyeti birle bu ümmet-i Muḥammed’e ikrām idivir[di], (16) ‘aṭā kıldı. ke’ennehū⁶⁸ Ḥaḳ Te‘ālā eydür kim: Yā ḳullarum, Allāhuñuz benüm. Baña ṭapuñ ki benden ğayrı ma‘būd ṭutulan (17) külli bâṭıldur ve raḥmānuñuz daḫı benüm ki dünyede āḫiretde sizi esirgeyici benüm. Benden ğayrıya yalvarmañ. (18) Ve raḥīmüñuz daḫı benüm ki āḫiretde mü’mın ve muṭî‘ ḳullaruma raḥmet ḳı lup dīzār virici benüm.

Besmelenin Ortaya Çıkışı

Ve daḫı (19) Ḥālid bin Dāvud, ‘Āmir’den rivāyet kı lup eydür:⁶⁹ “Rasūl’üñ ‘aleyhi’s-selām ‘ādeti bu idi kim her ne kim yazardı, (20) evvelinde (بِسْمِكَ اللَّهُمَّ) bismike’llāhumme diyü yazardı.” Ya‘nî:“İy Çalabum, senüñ aduñla.” diyü yazardı. Tā aña degin ki Hūd (21) sūresi indi geldi, anda buldı ki (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا) “Bismi’llāhi mecrāhā ve mursāhā”⁷⁰ andan soñra tā ki yazdı evvelinde (بِسْمِ اللَّهِ) “Bismi’llāh”. (22) (yazdı).⁷¹ Tā aña degin, sūre-i Benî İsrā’îl⁷² indi, anda bu āyeti daḫı buldı ki: (قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ) “ḳulid ‘ullāhe evid‘u-(23)’r-Raḥmān” Bundan soñra yazduğınuñ ‘unvānında (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ) “Bismi’llāhi’r-Raḥmān(i’r-Raḥīm)”⁷⁴ yazardı. Tā aña degin ki sūre-i (24) Neml indi, bu āyeti buldı ki (إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)⁷⁵ “İnnēhū min Süleymāne ve innēhū “Bismi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” Bundan soñra bu tesmiyeyi (25) yazdı.

⁶⁸ Keenne “sanki, güya”.

⁶⁹ Rivāyet için bkz. Ebu’l-Leys es-Semerkañdî, *Tefsîru’s-Semerkañdî*, I, 13.

⁷⁰ Hud 11/41.

⁷¹ Bu kelime iki kere yazılmış görünmektedir.

⁷² Kur’ân’ın 17. Suresi olan İsrâ suresinin bir adı da Benî İsrâıldır.

⁷³ İsrâ 17/110.

⁷⁴ Rivâyette “Bismi’llāhi’r-Raḥmān” diye geçmektedir. Bkz. Ebulleys es-Semerkañdî, *Tefsîru’s-Semerkañdî*, I/13. Doğrusu da budur. Aksi takdirde bundan sonrakiyle arasında fark olmaz. Tahminimize göre müellif veya müstensih burada sehven “er-Raḥīm”i yazmıştır.

⁷⁵ Neml 27/30.

Besmeleye Saygı Sarhoşu Sultân Eder

Nitekim hikâyetde gelür: (9) Bişr-i Hâfî'nün⁷⁸ hem evvelâ gafletden uyanup tevbe kılmagına bu tesmiye(yi) ta'zîm kılmak sebeb oldı ki bir gün serhoş (10) giderken yol üzerinde toprak içinde bir pâre kâğıd buldı. şundı, getürdi, gördi ki anda “Bismi'llâh” (11) yazılmış. Tozını şakalıyla sildi, bir aqçelik misk alup anı koquladı ve bir harîre şarup şandukda (12) gizleyükodı. Anuñ bir ‘ammûsı vardı, evliyâdandı. Üç gice mütevâtir düş gördi ki nidâ idici (13) çağırdı: Bişr yarlıgandı. Ve ol bizüm adumuzu görklü koqu ile koquladı, biz dağı anuñ adın koqulayavuz, (14) tâ kıyâmete degin. Çün ol düşi görüp Bişr'e haber virdi, şordı ki “senden ne ‘amel geldi, baña haber (15) vir.” Bişr didi kim: Vallâhi şundan artuk nesne bilmezüm. Yolda giderken toprak içinde bir pâre kâğıd buldum. (16) Getürdüm, gördüm anda “Bismi'llâh” yazılmış. Tozını şakalumla sildüm, misk (ü) ‘anber şatun alup anı (17) koquladum. Bir pâre harîre şarup şanduk içine kodum.” Ol ‘ammûsı anı işidüp didi ki: “Yâ Bişr, (18) çün anuñ adına sen ta'zîm idüp hürmet kılduñ, ol dağı seni fazlı birle yarlıgadı. Gerekdür ki adunı (19) dağı halk içinde görklü kıla.” Bişr anı işidüp didi ki: “Zehî pâdişâh-ı cevâd ki adına hürmet (20) kılmagla benüm bu niçe fişkumı ve günâhlarımı ‘afv ide, baña dağı vâcib oldı ki muhâlefeti terk idüp ihlâş (21) ile anuñ hizmetine teveccüh kılam.” Bir kez “âh” didi, düşdi, ‘aklı gitdi. Zamândan soñra ayılıp tûru-geldi. (22) Ne kadar kulı, halâyıķı var-ısa âzâd kıldı ve cemî' mâlını şadaķa eyledi. Yalın ayak çıķup Mekke yolına (23) sefer kıldı. Varup Ka'be hareminded mücâvir olup ‘ibâdete meşgûl oldı.⁷⁹ Ol “Bismi'llâhi'r-

⁷⁸ Tasavvuf âleminin en önemli simalarından biridir. 227/841 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Muhammed b. El-Hüseyn Ebu Abdirrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sufiyye*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, 43-44; Abdulvehhab b. Ahmed eş-Şarâni, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Mısır 1315, I, 62-63; İbnü'l-Mülekkin, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 109; Mustafa Kara, “Bişr el-Hafî”, *DİA*, İstanbul 1992, VI/221-222.

⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Mülekkin, *Tabakâtu'l-Evliyâ*, 109-110).

Raḥmāni'r-Raḥīm.” (24) berekâtı anı günâhdan pāk idüp maḳām-ı velāyete irişdürdi. Őek yok, her kim Allāh'a ve anuñ adlarına (25) řıdḳla ḥürmet kıla, Ḥaḳ Ta'ālā anı iki cihānda 'aziz ve mükerrerem kıılır.

Allāh İsmi

Ve daḥı ol ad kim Allāh'dur, bu ad (26) Ḥaḳ Ta'ālā'nuñ ism-i zātıdır. Girü kıalan adlarıñ cemī' ma'nileri bunuñ içindedür. [Cemī' adları]⁸⁰ anuñ 'azımdür bu (27) Allāh küllinden a'zamdur. Zırā bu addan ayruḳ adlarıñ bir ḥarfı gidecek olursa ol ad taḡyir olur, [7a] (1) ma'nisi zā'il olur. Bu ad taḡyir olmaz. Zırā eger evvelinde Allāh (الله) adınıñ elifin giderse “lillāh” (الله) kıalır. Nitekim (2) Ḥaḳ Ta'ālā buyurur: “Lillāhi mā fi's-semāvāti ve mā fi'l-arḍ” (الله ما في السموات وما في الأرض)⁸¹ Ve ger bir lāmuñ daḥı giderse “lehū” (له) kıalır. Nitekim (3) Ḥaḳ Ta'ālā buyurdu: “Lehū mā fi's-semāvāti ve mā fi'l-arḍ.” (له ما في السموات وما في الأرض)⁸² Ve ger bir lāmın daḥı giderse “hüve” (هو) kıalır ki (4) aña iřāretdür. Nitekim buyurdu: “Huve'llāhu'llezi lā ilāhe illā huv” (هو الله الذي لا إله إلا هو)⁸³ Ya'ni “Ol Allāh'dur ki andan artuḳ ma'būd-ı (5) ḥaḳ yokdur, illā oldur. Pes bu ad ism-i a'zamdur. Her kim bu adı dā'im zıkr etse, dükeli⁸⁴ belālardan řaḳlanup (6) iki cihānda 'aziz ola.

Māřita'nın Hikāyesi

Nitekim İbni 'Abbāř rađiya'llāhu 'anhu ol Rasūl-i kerimden rivāyet kıılır ki Rasūl (7) 'aleyhi's-selām buyurdu: “Ol gice ki ben mi'rāc olındum, dördünci göge iricek meřāmuma bir lařif ḳoḳu iriřdi ki (8) hiř ancılayın görmedüm. Cebrā'il'e didüm ki: Yā ḳarındařum! Bu ne ḳoḳudur ki rüh bunuñla feraḥ bulup

⁸⁰ Bu kısımdaki eksiklik KVPK'den tamamlanmıştır.

⁸¹ Bakara 2/284.

⁸² Bakara 2/255.

⁸³ Haşır 59/22-23.

⁸⁴ “bütün, hep”.

ziyāde (9) olur?” Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām didi ki: “Yā Ḥabība’llāh! Bu, Fir‘avn kızınıñ dāyesi⁸⁵ Māşīta’nuñ қоқusıdır. (10) Didüm ki: Ne ‘amel kıldı kim bu mertebeye irişdi? Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām didi ki: Ey Seyyid-i cihān! Bir gün (11) ol Māşīta Fir‘avn kızınıñ başın tıarardı. tıaraқ elinden düşdi, “bismillah” diyüp şundi, tıaraқı (12) aldı. Fir‘avn kıızı anı işidüp didi ki: Yā dāye! Atam adını mı eydürsin? Ve bu Allāh dimekden murāduñ (13) nedür, atam mıdır? Māşīta dedi ki: Yok, belki Allāh didigüm ol Tañrıdır kim beni, dağı seni ve atañı dağı (14) ol yaratdı ki yerüñ gögün ħālıķı oldur. Fir‘avn kıızı dedi ki: Atama ħaber virem. Māşīta didi ki: (15) Ben andan ötüri қayırmazam. Gerek di, gerek dime. Pes Fir‘avn kıızı anı atasına ħaber virdi. Fir‘avn (16) ol Māşīta’ya emr idüp getürdi, dedi ki: Yā Māşīta! Benden artuқ dağı tañrı mı vardur? Māşīta (17) dedi ki: Benüm tañrum ve senüñ tañruñ dağı oldur ki yerleri ve gökleri yaratdı. Fir‘avn anı işidüp (18) ġazāba geldi, buyurdı: Bir baқırdan içi kovuқ öküz⁸⁶ düzdiler, getürdiler içini odla tıoldurdılar. (19) Andan Māşīta’yı oğlancuқlarıyla getürdiler, bir bir oğlancuқlarını kendüye қarşu od içine қoydılar. (20) Tā ki anları görüp dīninden girü döndi ola mı dediler. Ol dağı sabr idüp қatlandı, ħıç (21) қayırmadı. Ol Allāh’a sığındı ‘aқıbet elinde. Bir süd emer oğlancuğı қaldı, anı dağı elinden (22) alup od içine bıraқdılar. Biraz aña

⁸⁵ Bu kelime, Mehmet Karadeniz’in latinize edip sadeleştirek yayınladığı nüshada “kızının dayısı” ibaresinde geçtiği gibi “dayı” diye okunmuştur. Bunun sehven yazıldığını tahmin ediyoruz. Ebu’l-Leys es-Semerkandı, *Tefsīru’l-Kur’ān*, (Latinize edip sadeleştiren: Mehmet Karadeniz), Sezgin Neşriyat, İstanbul 1993, I, 33.

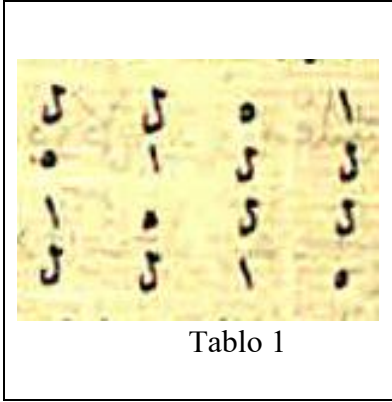
⁸⁶ Mukaddimedede kelime “öküz” diye geçmektedir. Ancak bağlam itibariyle uygun düşmediği ortadadır. Yaptığımız araştırmalarda başta Kurtubi, İbn Kesir olmak üzere bazı tefsirlerde “Bakırdan bir oyuk, bir çukur kazmalarını emretti” anlamında (فأمر بنقرة من النحاس) şeklinde bir ifadenin geçtiğini gördük. Bkz. Ebü Abdillāh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cāmi li Ahkāmī’l-Kur’ān Tefsīru’l-Kurtubî*, thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Etfafayyış, Dāru’l-Kutubi’l-Mısıriyye, el-Kahire 1384/1964, IV, 91; Ebu’l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsīru’l-Kur’āni’l-Azim*, (thk. Sami b. Muhammed Selame), Dāru’t-Taybe li’n-neşr ve’t-tevzi’, 1420/1999, V, 29. Bu ifadede geçen oyuk, çukur, hendek anlamındaki (نقرة) (nakra) şeklindeki kelime bazı yerlerde (بقرة) (bakra/bakara) şeklinde geçmiştir Bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, V/30-31; İbn Kesir, *Tefsīru’l-Kur’āni’l-Azim*, (thk. Sami b. Muhammed Selame), V, 29, Dipnot 2). Kelime yarık anlamına gelecek şekilde okunabileceği gibi inek/öküz anlamına gelecek şekilde de okunabilir. Muhtemelen müellifimizin yararlandığı nüshada da kelime (بقرة) şeklinde geçmiş, o da kelimeyi (öküz/inek) diye anlamış ve öküz diye yazmıştır. Doğrusu oyuk anlamında (نقرة) veya (بقرة)’dir.

küçük olmağın teraḥḥum idüp acıdı. Ḥaḫ Ta'ālā söyletdi, ol (23) göyündürici od içinden anasına çağırup didi ki: Yā ana, ḫayıрма. Bir vekil ki ol adın zıkr itdügün (24) Allāh bu yaḫıcı odı saña gülzār (u) yāsemen kıla. Çün Mâşıta ol oğlancuḫdan bu kelāmı işidüp (25) didi ki: “Allāh velā ubālī”, Ya' nī çün benüm anuñ gibi Allahım var kayırmazum⁸⁷. Götürüp anı daḫı od içine (26) bıraḫdılar. Ḥaḫ Ta'ālā anuñ yerini od içinde ravza-i ridvān kıldı ve anuñ koḫusu gökde muḫarreb (27) feriştehlere ḫayyib kılı-virdi. Bu ol ḫoḫudur ki senüñ meşāmına irişdi.⁸⁸

⁸⁷ “kaygılanmak, sakınmak, çekinmek”

⁸⁸ Mâşıta kıssası kimisinde uzun, kimisinde kısa olmak üzere muhtelif kaynaklarda geçmektedir. Buna göre Hz. Peygamber miraçta çok hoş bir koku alır, bunun ne olduğunu Cebrâil'e sorar, o da Mâşıta'nın hikâyesini anlatır. Hikâyede geçtiğine göre Mâşıta, Firavun'un hazinelerine bakan Hirbil b. Nuhabil adında bir adamın karısıdır ki bu adam da gizlice iman etmiş bir zattır. Firavun Mâşıta'yı imanından döndürmek için kazıklara bağlar, üzerine yılanlar, akrepler salar ve “eğer benim ilah olduğumu söylemezsen iki ay boyunca sana bu şekilde azap edeceğim” der. O da yetmiş ay bile azap edilse yine imanından vazgeçmeyeceğini söyler. Sonra iki kızı getirilir, büyük kızı gözünün önünde boğazlanarak öldürülür. Sonra kucağında süt emmekte olan küçük kızı alınır ve boğazlanmaya başlanır, Mâşıta imanından dönecek gibi olur. Tam o sırada bu küçük kız dile gelir ve “anne, sakın imanından vazgeçme, çünkü Allah sana cennette bir köşk inşa etmiştir, sabret, sen Allah'ın lütuf ve ikramına nail olacaksın” der. O da sabreder. Firavun, kızını da onu da öldürür. Bkz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, V, 30-31; Ebübekir Ahmed b. Amr el-Bezzar, *Müsnedü'l-Bezzar el-Menşur bi'smi'l-Bahr ez-Zihar*, thk. Mahfuzurrahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd-Sabri Abdulhâlik), el-Medine el-Munevvere: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988-2009, XI, 276; Ebü Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, *Dâru'l-Me'mûn li't-Turas*, Dimâşk 1404/1984, IV, 394; Muhammed İbn Hibban, *Sahîhu İbn Hibban bi tertibi İbn Bilban*, thk. Şuayip el-Arnaut), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1414/1993, VII, 163-164; Ebü Abdillâh el-Hakim Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata, *Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1411/1990, II, 538; Ahmed b. El-Hüseyin Ebubekir el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, 1424/2003, VII, 629; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, X, 198; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VIII, 419; el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV,91; Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, thk. tash. Muhammed Ali Şahin), *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1415, IV, 424-425; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selame, V, 29; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, *Dâru'l-Fikr*, Beyrut ts., V, 212. Sa'lebî'nin ilk kısımda çocuğu erkek, ikincisinde kız olarak gösterdiğine dikkat çekmiş olalım.

Allah Lafzının Etkisi ve Bereketi

Tablo 1

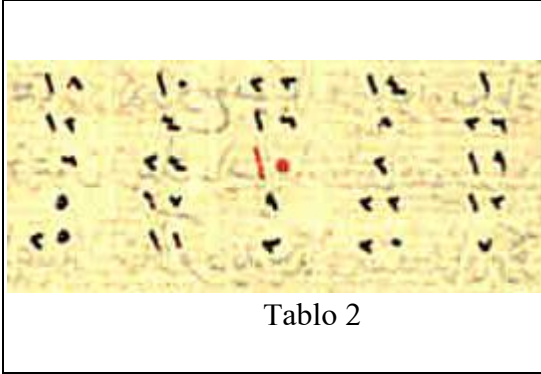
Pes lā-buddur⁸⁹ ki Allāh'ı çok [7b] (1) zikredenler dünyede, âhiretde dükeli belādan selāmet ola ol Allāh'ıñ fazlı birle. Ve dağı bu ad hāşiyyeti budur (2) kim her kim bu adı ħalvetde i' tikāf idüp çok zıkr itse, gerekdür kim 'ālem içinde anuñ taşarrufı ola. Hıç (3) bir buyuruğı girü 'ālem içinde def' olunmaya. Ve dağı balğamı ğālib olup sıtma tutmuş kişi işbu resm-i murabba'ı yazup bilesinde götürse ol sıtmasından şifā bula. Bu ad, key ulu addur. Cemī' adlaruñ iştikākı bundandır. (4) (Bkz. Tablo 1).⁹⁰ Ba ada müdāvemmet kılmāğa hıç kimsenüñ tākati yetmez, illā meger ki tārīkat ehlinüñ ulu-(5)ları ola. Ve dağı bu adı vefk-i muħammes-ile resm idüp bilesinde götürse (6) hiçbir iş aña müşkil olmaya. Ne qadar qatı düşvār işler olursa aña geñez⁹¹ ola. Vefk-i muħammes budur kim şekl eyledük. (7)⁹²

⁸⁹ “olmazsa olmaz, zaruri”.

⁹⁰ Bkz. Tablo 2. Bu tabloda Arapça (الله) (Allah) lafzını oluşturan harflerin muhtelif şekillerdeki dizilişleri vardır. İlk satırda sağdan sola doğru (ل - ل - ه - ا) (elif-he-lam-lam) harfleri, ikinci satırda (ه - ا - ل - ل) (lam-lam-elif-he); üçüncü satırda (ل - ه - ل - ل) (lam-lam-he-elif) ve dördüncü satırda da (ل - ل - ا - ه) (he-elif-lam-lam) harfleri vardır. Yukarıdan aşağıya doğru bakarsak en sağdaki sütunda (ه - ل - ل - ا) (elif-lam-lam-he), ikinci sütunda (ل - ل - ل - ه) (he-lam-lam-elif), üçüncü sütunda (ل - ه - ا - ل) (lam-elif-he-lam) ve dördüncü sütunda da (ل - ا - ه - ل) (lam-he-elif-lam) harfleri dizilmiştir. Bununla oluşturulan resimde harfler ister sağdan sola doğru, ister soldan sağa doğru, ister yukarıdan aşağıya doğru, isterse aşağıdan yukarıya doğru okunsun, hepsinde harfler (الله) (Allah) lafzının harfleridir ve hepsinde Allah çıkar.

⁹¹ “kolay”.

⁹² Bu tabloda Arapça rakamlar verilmiştir. Birinci satırda soldan sağa doğru (18-10-23-14-1) rakamları vardır. İkinci satırda (12-4-16-8-26); üçüncü satırda (6-24-15-2-19); dördüncü satırda (5-17-9-22-13) ve son satırda da (25-11-3-20-7) rakamları vardır. Yukarıdan aşağı doğru baktığımızda en soldaki sütunda (18-12-6-5-25); ikinci sütunda (10-4-24-17-11); üçüncü sütunda (23-16-15-9-3); dördüncü sütunda (14-8-2-22-

Şeyh Ebû ‘Abdullâh-ı Kûmî⁹³ eydür (rhm) Her kim bu aduñ qadrin (8) bilüp şıdık (u) yaqîn-ile dâyim zıkr itse, ayrıık hiçbir ada dağı (9) ihtiyâc(ı) qalmaz. Dükeli maqşûd bununla hâşıl olur, eger gönlinde (10) gümân olmazsa. Ve dağı her kim bu Allâh adını “şedîd” adıyla cem‘ idüp bir demirden yüzüğüñ taşı üzerine naqş (11) idüp barmağına geçürüp pâdişâhlar qatına girse, Allâh Ta‘âlâ destûriyla külli aña tevâzu‘ idüp (12) hürmet kıla. Ol şekl-i murabba‘ didük işbu şekildür. Ve her kim Allâh’uñ şedîd adını dâyim bile zıkr itse, hiçbir (13) kimsenüñ aña nazâr kıлмаğa tâqati yetmeye anuñ ululığında ve heybetinden. Fi’l-cümle, bu aduñ hâşiyeti çokdur. Sözi (14) bunda taqvîl itmek olmaz. Ammâ mübâreklik-içün bir işâret kılduq. ‘Aklı olanlar baqsın, bundan idrâk iderler.

20) ve nihayet son sütunda da (1-26-19-13-7) rakamları vardır. Peki, bunlar ne anlama geliyor? Bu resimdeki rakamları hangi yönden toplarsanız hep 66 çıkıyor. O halde 66 rakamının bir özelliği olsa gerek. Ancak metinden bunu anlamak mümkün değildir. Fakat tasavvufta (ve aynı zamanda halk kültüründe) “iş 66’ya bağlamak” diye bir deyim vardır ki, bunun anlamı işi Allah’a bağlamak, O’na havale etmektir, üzerine düşeni yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmek demektir. Zira ebced hesabına göre (الله) lafzının sayısal değeri 66’dır [(ل) = 1; (ح) = 30; (ل) = 30 ve (ة) = 5; buna göre (الله) = 66]. Bkz. Ramazan Yazıcı, “Bilgi Değeri Açısından Cefr ve Ebced-Harfler ve Rakamlar Metafizigi-”, *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, sayı, 1 Aralık 2004, 75-111; İsmail Yakıt, “Ebced Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihî Gelişimi ve Hermetizm”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, 28-30 Nisan 2006*, cilt: I, 84-91. Bu arada hatırlatalım ki, Arapça imlada (Allah) (الله) lafız ile aynı harflerden oluşan “lâle” (لا) ve “hilâl” (هلال) kelimeleri de sayısal değer olarak 66 etmektedir. O yüzden bunlar, gülün Hz. Peygamber’in simgesi olması gibi, Türk İslam Edebiyatında motif olarak Allah lafzıyla alâkalı bir anlayışı sembolize etmek üzere kullanılmışlardır. Bkz. Elif Ersoy, “Lâle Üzerine Notlar”, *Anadolu Aydınlanma Vakfı*, 3-4, erişim için bkz. <http://www.anadoluyayinlanma.org/Yazilar/lale.pdf>; Turhan Baytop-Cemal Kurnaz, “Lâle”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 79-80.

⁹³ Bununla kimi kast ettiğini tespit edemedik.

(15) Ammā İmām-ı Kisâ⁹⁴-raḥimehu'llāh- eydür: Bu ism-i Allāh bir addur kim konılmışdur, bunuñ iştiķākı yoķdur. Bu ad andan ulu-(16)dur kim ya' nī bir ğayrı nesneden ayırup alınmış degildir.⁹⁵ İmām-ı Muḥammed bin el-Ḥasan⁹⁶ kavli daḥı budur. Ammā Daḥḥāk'den⁹⁷ böyle rivāyet (17) kılandı kim ol eyitdi: Allāh'a ilāh dirler andan ötürü ki kaçan ḥalkuñ ḥāceti olsa anuñ ḳapusunda müteḥayyir olup (18) cümle aña tazarru' kılırlar ol şiddetlerini def' itmek-içün.⁹⁸ Ve daḥı ba' zılar dimişler kim Allāh müştākđur 'ulüvvden, (19) ya' nī yücelikden. Zīrā ' Arabuñ ' ādetinde var kim bir nesne kim yüce ola, aña (لاه) "lāh" dirler. Nitekim güneş toğıncaķ ve toğunıcaķ⁹⁹ (20) dirler: (طلعت لاهة و غربت لاهة) ḫala' at lāhahu ve ' azubet lāhahū.¹⁰⁰ Ya' nī: Güneş toğdı ve güneş toğlandı dirler. Pes Allāh Ta' ālā (21) daḥı çün dükeli yücelerden yücedür. Aña daḥı Allāh'a ilāh dirler. Ve ba' zılar daḥı didiler kim bu ilāh iḫticāb (23) ma' nisinedür. Kaçan bir kimse perde içinde kendüyi gizlese görünmese "lāhe fülānu"(لاه فلان) dirler. Ya' nī kendüyi (24) perdeledi, görünmez. Pes Ḥaḳ Ta' ālā daḥı kendüyi ' aẓamet perdesiyle ḫiçābladı ki ḫiçbir kimse anı gözle idrāk (25)

⁹⁴ Büyük bir kıraat, dil ve tefsir âlimi olan Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâi 189/805 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Sabih et-Temimî, "el-Kisâi", Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâi, *Müteşabihu'l-Kur'an*, thk. Sabih et-Temimî, Trablus 1402, 9-23; Tayyar Altıkulaç, "Kisâi, Ali b. Hamza", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 69-70.

⁹⁵ El-Kisâi'nin *Müteşabihu'l-Kur'an* adlı eserinde böyle bir bilgiye rastlamadık. Ancak müellifimizin tercüme ettiği Ebu'l-Leys Tefsirinde bu görüş el-Kisâi'ye isnad edilmiştir. Bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Seremerkandî*, I, 76.

⁹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. El-Hasan er-Ruâsî, el-Kisâi ve Ferra'nın hocasıdır. Nahivde meşhur salih bir âlimdir. (Celaluddin es-Suyuti, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyine ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnan ts., II, 82.

⁹⁷ Dahhâk b. Müzâhim, Tabiun âlimlerinin önde gelenlerindedir. 105/723 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviyeti, "et-Ta'rif bi'd-Dahhâk", *Tefsîru'd-Dahhâk*, Cem ve thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviyeti, Dâru's-Selam, el-Kahire 1419/1999, 43-48; Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 410-411.

⁹⁸ Bkz. Dahhâk b. Müzâhim, *Tefsîru'd-Dahhâk*, Cem ve thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviyeti, Dâru's-Selam, el-Kahire 1419/1999, 139. Ayrıca bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Seremerkandî*, I/76.

⁹⁹ Tolunmak "dolunay durumuna gelmek"

¹⁰⁰ Nüşhada (lāhahū) diye yazılmıştır. Oysa bu ibarenin alındığı Ebu'l-Leys tefsirinde (لاهة) şeklindedir. O yüzden biz de Arapça nüshadaki gibi yazdık. (Bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Seremerkandî*, I/76).

idemez. Ammâ ol dükeli maḥlûḳı idrâk ider ki ol laṭîf (u) ḥabîrdür. Nitekim bu âyetde aña işâret idüp buyurdu ki (26) (لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ) (الْخَبِيرُ)¹⁰¹ “Lâ tudrikuhu'l-ebṣâr ve huve yudrikû'l-ebṣâr ve huve'l-laṭîfu'l-ḥabîr.” Ve daḥı bu âyet ma' nisine işâret kıilup (27) didiler kim: Beyt: (لا ر ب عن الخ لائق) (لاه ر ب عن الخ لائق) (طرا - خالق الخلق لا يرى ويرانا Lâhe Rabbî 'ani'l-ḥalâyiḳı ṭurran - ḥâlîḳu'l-ḥalḳı yerânâ ve lâ yurânî).¹⁰² Ya' nî ma' nisi budur kim: “Benüm Rabbum cemi' [8a] (1) ḥalḳdan kendüyi gizledi. Ḥâl budur kim ḥâlîḳu'l-ḥalḳ oldur. Ol küllî bu maḥlûḳı görür, kendü görünmez.” Ve ba' zılar (2) didiler kim Haḳ Ta'âlâ'ya Allâh diyü tesmiye kııldılar. Andan ötürü ki ḳullaruñ göñlini muḥabbetiyle vâlih (u) ḥayrân (3) kıılır, kendüyi unudur.¹⁰³

Rahmân ve Rahîm İsimleri

Çün bu ism-i Allâh ḥaṣâyisinden ve fażâyilinden biraz tenbîh idüp işâret kılduḳ. (4) Bu kez ol iki aduñ fażâyilinden beyân idüp ḥaṣâyişlerinden daḥı işâret kılalum kim ol genclerden (5) daḥı işidenler(e) ḥazz naşîb ola. Ammâ ol iki ismüñ biri ki er-Raḥmândur. Ve biri er-Raḥîmdür. Ol (6) ism Allâh'a bile ḳoşulmuşdur ki dirler “Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm.” Pes bu ḳoşulmaḳ aña delâlet kıılır (7) kim bu adlar daḥı girü ḳalan adlardan efḍaldür. Ammâ ismu'r-Raḥmân, ismu'r-Raḥîmden ḥâşıraḳdur. Bunuñla (8) kim Allâh'dan ğayrı kimse'i raḥmânlığa vaşf itmezler. Dimezler kim felân raḥman kişidür. Ammâ raḥîmliğla vaşf (9) iderler. Dirler ki felân raḥîm kişidür, raḥîmu'l-ḳalbdür. Ya' nî göñli şefaḳatludur ve esirgeyicidür. Pes bu i'tibâr-(10)ca ismu'r-Raḥmân daḥı ism-i zâta ḳarîb oldı ki ol daḥı ism-i zât ola. Egerçi ismu'r-Raḥmân ḳaṭ'î raḥmetden

¹⁰¹ En'am 6/103.

¹⁰² Şiir Velid b. Ukbe'nindir. Bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Seremerkandi*, I/76). Nüşadaki şekli doğru değildir, doğrusu Arapça olarak verdiğimiz şeklidir.

¹⁰³ Bu kısımlar Ebu'l-Leys tefsîrinde aynen geçmektedir. Bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Seremerkandi*, I/76. Oradan tercüme edilerek alınmış olmalıdır.

(11) müştakksa daḥı bundan ötüri Ḥaḳ Ta‘ālā ikisini bile cem‘ idüp buyurdu ki: (قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ) ¹⁰⁴ “Ḳulid‘ ullāhe evid‘ u-(12)r-rahmāne eyyen mā ted‘ū, felehu‘l-esmā‘u‘l-ḥusnā.” Ya‘nī: “Eyit yā Muḥammed:‘Gerekse yā Allāh diyü du‘ā kıluñ, gerekse (13) yā Raḥmān diyü du‘ā kıluñ. Her ḳaḅı adla du‘ā kılasız, görklüdür. Anuñ çok görklü adları var, bir (14) maḥşüş degil.” Er-Raḥīm ma‘nisi olur kim ol Allāh esirgeyicidir. Cemī‘ ḳullarını dünyede rızḳ virmekde. (15) Ne muttakīleruñ rızḳın arturur taḳvādan ötüri, ne fācirleruñ ve ne fāsıḳlaruñ rızḳın keser küfrinden (16) fısqından ötüri. Nitekim bu ma‘nāya işāret idüp buyurdu ki: (كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَهَوْلَاءِ) ¹⁰⁵ “Kullen numidduu hā‘ulā‘i min ‘aḥā‘i (17) rabbike.” El-āye. Ya‘nī: Biz bu iki ḥā‘ifenüñ rızḳın virmekle mü‘minden ve kāfirden memnū‘ degildir, külline irişür. (18) Ammā āḥireti ‘aḥāsı mü‘min-i muḥī‘a maḥşüşdur ki kāfirleruñ andan behresi yoḳdur.

Pes bundan fehm olındı (19) ki ismu‘r-Raḥmān bir dürlü kerāmete ve sa‘ādete ulaşdura ki anuñ ḡāyeti olmaya. Zīrā ol raḥmāndur. (20) Evvelki evlā ḳullarını bir raḥmetden ibāretdür ki ḳuluñ aña güci yetmeklik ḡāyet ba‘iddür. Zīrā ol raḥmet (21) āḥiret sa‘ādetlerine müte‘allıḳdur ki ol raḥmetle her ḳulını esirgeyici olup var kıldı. Ve ikinci, bulara hidāyet (22) virüp imān ‘aḥā kıldı ve esbāb-ı sa‘ādeti anlara beyān kıldı. Ve üçüncü, āḥiretde dār-ı selāmetde sa‘ādetle (23) ḳarār ḥıtdurisar. Ve dördüncü, faẓl u iḥsān idüp ol kerim, liḳāsını bulara gösteriser. Ve daḥı bilesiz (24) ki bu, ṣīḡa-i fa‘lāndur (فعلان). Luḡat-ı Arabda bir nesne‘i vaşf itmekde mubālaḡa iḥün gelür. Nitekim key ḳatı ḥoḳ olana (25) “şeb‘ān” (شبعان) dirler. Ve ḳaḳıḡan ¹⁰⁶ kişiyeye “ḡazbān” (غضبان) dirler. Pes çün

¹⁰⁴ İsrā 17/110.

¹⁰⁵ İsrā 17/20.

¹⁰⁶ kakımak “öfkelenmek”.

[Hak] ¹⁰⁷ Ta'ālā'ya dağı "Raḥmān" (رحمان) diyu tesmiye olındı, ḡāyet (26) raḥmeti bol olduğundan ötürü. Ve nitekim buyurdı: (وسعت رحمتي كل شيء) "Vesi' at raḥmeti külli şey'in."¹⁰⁸ Bundan ötürüdür ki Allāh'dan (27) ḡayrıya "Raḥmān" demek revā degildir. Zīrā bu şıfat andan ḡayrıda mevcūd degildir. Ve ammā ismu'r-Raḥīm, ya'nī "Raḥīm" [8b] (1) demek ma'nisi budur: Allāh Ta'ālā mü'min ḡullarını esirgeyüp āḫiretde raḥmet idicidir. Ve dünyāda dağı ḡunāhlarını (2) setr idüp kimden dilerse 'afv idicidir. Ve dağı dimişler kim: Allāh Ta'ālā kendüye "Raḥīm" diyu tesmiye kıldı (3) ve raḥımlığı şıfatın mü'minlere ḡaş kıldı ki kāfirlere andan naşib yoḡ. Nitekim buyurdı: (وَكَانَ) ¹⁰⁹ "Ve kāne bi'l-mü'minine (4) raḥimā." Pes ol raḥımlığı şıfatıdır ki ḡullarına ḡāḡatları yetmedüğü nesnelere buyurmadı. Her pādişāh ki (5) ḡullarına ḡüçleri yetmedüğü nesnelere buyura, aña "raḥīm" dimezler.

Rivāyet olındı 'Alī'den -raḡiya'llāhu 'anh- buyurdı ki: (6) Bismi'llāh demek dükeli rence şifādur ve her devāya dağı yardımdur ki "Bismi'llāh" ile işleyeler, tā ki şifā ola. (7) Ammā "Raḥmān" adı mu'āvindür her kimseye kim aña imān getüre. Bu bir addur ki Allāh'dan artuḡa tesmiye olunmaz. (8) Ammā raḥımdür şol kimselere kim şirkden rücu' idüp İslām'a gele, dağı 'amel-i şālih işleye.¹¹⁰

¹⁰⁷ Buradaki eksiklik diğer nüshadan tamamlanmıştır.

¹⁰⁸ Metinde geçtiği şekliyle bir ayet yoktur. Ayet (وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ) (el-A2raf, 7/156) şeklindedir. Muhtemelen sehven böyle yazılmıştır.

¹⁰⁹ "Müminlere karşı son derece merhametlidir." El-Ahzab, 33/43.

¹¹⁰ Bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkandī, *Tefsīru's-Seremerkandī*, I, 77. Kurtubi tefsirinde de (رَوَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ أَنَّهُ قَالَ فِي قَوْلِهِ "بِسْمِ اللَّهِ" إِنَّهُ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ، وَعَوْنٌ عَلَى كُلِّ دَوَاءٍ. وَأَمَّا الرَّحْمَنُ فَهُوَ عَوْنٌ لِكُلِّ مَنْ آمَنَ بِهِ، فِي أَنْ اسْمِهِ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ، وَعَوْنٌ عَلَى كُلِّ دَوَاءٍ) (Allah'ın ismi her türlü hastalığın şıfasıdır, her türlü ilacın (iyileştirmede) yardımcıdır) şeklinde bir ifade geçmektedir. Bkz. Cafer Murteza el-Amili, *es-Sahih min Sireti'l-İmam Ali (aleyhisselam) (el-Murteza min Sireti'l-Murteza)*, el-Merkezu'l-İslami li'd-Dirāsât, 1429/2009, XIII, 11.

Besmelenin Harfleri

Ve ammā ba‘zılar (9) ħurūf üzere tefsir kıldılar. Nitekim rivāyetdür ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer’den -rağiya’llāhu ‘anhumā- be-dürüstī: ‘Oşmān - rağiya’llāhu (10) ‘anh- Rasūl’a –‘aleyhi’s-selām- bu tesmiyenüñ tefsirinden şordı. Rasūl –‘aleyhi’s-selām- buyurdı ki: (11) Bismi (بسم) üç ħarfdür: Bī (ب) ve sīn (س) ve (م) mīm’dür. Ammā “bī” (ب) işāretdür (بلاد الله) bilādu’llāha.¹¹¹ Ya‘nī cemī‘ bilāduñ (12) ħāliķı Allāh’dur ve anuñ ehline rāĥat virüp diledüģi ħullara nuşret kılan oldur. Ammā (س) “sīn” (13) işāretdür Allāh’uñ şenāsına. Ya‘nī Allāh Ta‘ālā ‘ālī ve yücedür ki andan a‘lā yoķdur. Ammā (م) “mīm” işāret- (14)dür mülkine. Ya‘nī “mālikü’l-mülk Allāh’dur ki cemī‘ nesneye ħudret birle ğālibdür. Hiçbir şey yoķdur ki āna (15) evlā.¹¹²

Ve daĥı didiler kim (ب) “bī” birr u iĥsāndur, ol bir raĥīmden mü‘minlere. Ve (س) “sīn” selāmetdür ve necātdur ol (16) selāmdan ‘āriflere. ‘ārifler daĥı anlardur kim Allāh ile külli mu‘āmelesinde şādık ola. Anuñ vaşl(ı) yolında (17) müteĥayyir ola. zāhirinde bāṭınında dāyim münācāt anuñla ola. Ve şādık ola. Kendüyi yaramaz ĥūlardan ve ħabīh (18) şıfatlardan arıtmuş ola. Ve (م) “mīm” daĥı muĥabbetdür ol melik-i zū’l-celālden. Nitekim buyurdı (لَنْ يَجِبَ التَّوَابِينَ)¹¹³ “İnna’llāhe yuĥibbu’t-tevvābīne.” (19) Ya‘nī Allāh Ta‘ālā iĥlāşla tevbe kılanları sever.¹¹⁴

¹¹¹ Metinde (bilādu’llāh) diye geçmiştir. Oysa rivayetin geçtiği Ebu’l-Leys tefsirinde bu kelime (بلاد الله) şeklindedir. Muhtemelen kelime müellif veya müstensih tarafından sehven (biladullah) diye yazılmıştır.

¹¹² Rivayetler Ebu’l-Leys tefsirinde şu şekildedir: عن عبد الله بن عمر: أن عثمان بن عفان- رضي الله عنهم- سأل صلى الله عليه وسلم عن تفسير يسلم الله الرحمن الرحيم فقال: أما الباء: فبلاد الله وروحه، ونصره وبهاؤه وأما السين: فسنة الله، وأما الميم: فملك الله وروي عن كعب الأحبار أنه قال: الباء، بهاؤه، والسين: سناؤه ولا شيء أعلى منه، والميم: ملكه، وهو على كل (، وأما الله: فلا إله غيره فلا شيء يعازه (شيء قدير، فلا شيء يعازه Bkz. Ebu’l-Leys es-Semerkañdî, *Tefsîru’s-Seremerkandî*, I, 77. Ayrıca bkz. El-Kurtubî, *El-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 107.

¹¹³ Bakara 2/222.

¹¹⁴ Bu rivayete rastlamadık. Besmeleyle ilgili olarak burada zikr edilenler aşağı-yukarı Ebu’l-Leys tefsirinde bsmelenin tefsirinde verilen bilgilerle örtüşmektedir, onların tercümesi durumundadır. Bkz.

Ve dağı ol üç harf ki “bī ve sīn ve mīm”(20)-dür, cem‘ olup “Bismi” oldu. Ol bismi dağı Allāh’a koşdı ki “Bismi’llāh” oldu. Elif ālā`u’llāh’a işāret-(21)dür dimişler. Ve evvelki lām luḫfu’llāha işāretdür. Ve ikinci lām likā`ullāha işāretdür. Ve “hī” tenbīh içündür. (22) keennehū demek olur kim ol Allāh’uñ gizlü ve ‘aẓīm ni‘metleriyle ve luḫfiyla ulaşdı Allāh’uñ likāsına. (23) şu kim ulaşdı, mütenebbih olun, ğāfil olman ol ni‘metden ki ni‘met-i hidāyetdür ve tevfiḳ-ı ilāhīdür ve ḫil‘at-i (24) İslāmīdür. Tā ki elden fevt olup maḫrūm ḳalmayasız.

Ve dağı dimişler kim “be” “ism-i Baṣīr”e işāretdür, “sin” (25) “ism-i Semī‘”a işāretdür, “mīm” “ism-i Mucīb”e işāretdür. Ma‘nisi demek olur kim “ben sizūñ cemī‘ işlerūñuzi (26) görürüm. Ve ne ki söylersiz, işidürüm. şaḫınuñ, benüm iḳābuma müsteḫāḳ olacaḳ işler işlemeñ. Ve benüm rızām (27) olmaduğı yerde sözleri söylemeñ. Eger hevā-i nefse uyup söylemiş ve işlemiş olursañuz ol ḫālūñuzden [9a] (1) girü dönüp baña şıḡınuñ ki baña yalvarup du‘ā ḳılanlara ben mucībüm. Dileklerine icābet ḳılıp girü (2) (dileklerine icābet ḳılıp girü)¹¹⁵ ‘afv iderin.

Ve dağı ol iki adıyla “Raḫmān (u) Raḫīm”dür. Anı dağı ol (3) Allāh adına bile koşdı ki “Bismi’llāhi’r-Raḫmāni’r-Raḫīm” oldu. Bu ismi ümmet-i Muḫammed’e –‘aleyhi’-selām- (4) bir genc ü ḫazīne ḳıldı ki iki cihān sa‘ādeti bunun-ıla ḫāşıl olur. Nitekim Ebā Sa‘īd-i Ḥudrī -raḫiya’llāhu ‘anh- (5) buyurdı ki: Ben İbni ‘Abbās’dan işitdüm -raḫiya’llāhu ‘anhumā-, eydürdi ki: Her nesnenūñ bünyādı var ki ol (6) nesne anuñla ḳāyim olur. Cemī‘ kitāblaruñ bünyādı Ḳur‘ān’dur ve Ḳur‘ān’uñ bünyādı dağı “süre-i Fātiḫā”dur. (7) Ve

Ebu'l-Leys es-Semerkindi, *Tefsīru's-Seremerkandi*, I, 75-77. Ayrıca bkz. El-Kurtubī, *El-Cāmi' li Ahkāmī'l-Kur'ān*, I, 107.

¹¹⁵ 2 kere yazılmıştır.

Fātiḥā’nuñ bünyādı “Bismi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm”dür. Kaçan kim bir zaḥmete yāḥuz bir rence giriftār olasuñ, (8) saña lāzım olsun ki ol bünyādı saña şifā idinesin. Her kim yedi yüz seksān yedi kez bu tesmiye’i oқыya, (9) andan yüz otuz iki kez Rasūl ‘aleyhi’s-selāma şalavāt getüre, her ne murād dilerse Allāh yerine getüre. (10) ve ger dāyim vazīfe idinüp oқыyacaқ olursa yaқın olur ki Allāh қatında du‘āsı maқbūl olanlardan (11) ola ve iki ‘ālemde dağı aña heybet virile. Ve dağı her ḥarfine dört biñ şevāb ve dört biñ günāhı ‘afv (12) olına. Ve dört biñ dağı uçmaқda derecesi yücele.

Ve dağı dimişler kim bu tesmiyenüñ her ḥarfı Ḥaқ (13) Te‘ālā’nun bir adınıñ miftāḥıdır. “Bī” “Başır” adınıñ miftāḥıdır, “sin” Semī‘ adınıñ miftāḥıdır, (14) “mim” “Melik” adınıñ miftāḥıdır, elif, “Allāh” adınıñ miftāḥıdır, “hā” “Hādī” adınıñ miftāḥıdır, (15) “lām” “Laṭīf” adınıñ miftāḥıdır, “ra” “Rezzāқ” adınıñ miftāḥıdır, “ḥā” “Ḥakīm” adınıñ miftāḥıdır, (16) “nūn” “Nūr” adınıñ miftāḥıdır.¹¹⁶ “Bismi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm” diyüp her işe şürū‘ itse şöyledür kim bu (17) külli adlar-ıla du‘ā қılmışdır. Ol iş aña mübārek olur. Her kim bu tesmiye’i ol adlar-ıla bile vaz‘ idüp (18) murabba‘ қılsa ve dağı kendüyle bile götürse, şol ḥaşıyyetler ḥaşıl ola ki dil anuñ vaşfında ‘āciz қala. Şekil budur:¹¹⁷

¹¹⁶ Bkz. Ebu’l-Leys es-Semerkañı, *Tefsīru’s-Seremkañı*, I, 77; El-Kurtubi, *El-Cāmi’ li Ahkāmi’l-Kur’ān*, I, 107.

¹¹⁷ Tablo 3’te geçen harflerin ebced hesabına göre sayısal değerleri ve konuyla ilgili bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “Ebced”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 68-70.

Tablo 3

(19) Fi'l-cümle bu tesmiyenüñ fazâ'ili ve haşâyışı (20) çokdur, haşır olunmaz. Bu tefsir ehli bu kadar (21) tefsirlerinde bu fâ'ideler(e) işâret kılmamış- (22) dur, ammâ biz kaleme getirüp bu fevâyidden biraz (23) tenbîh kılduğ. Tâ ki buna muṭṭali' olanlar fâyide (24) tutup bu fakir dâ'îye bir du'â hediye kıla (25) ki bu kitâb-ı şerîfi düzüp taşîr ve taḥrîr (26) kılmakdan ulu maḫşûd oldur, egerçi (27) birkaç nesne daḫı buna maḫşûd kılduğ. [9b] (1) Çün isti'âzeyle besmele ḫazînelerinden dürrler nişâr kılduğ ki anları dirşürüp gönül ḫoḫkasında cem' (2) idüp şaklayanlar iki cihânda ğınâ bulurlar ki aşlâ iflâs u ḫırmân leşkeri puşudân hücum itmez. Pes bu kez ol(3) Fâtiḫâ baḫrine teveccüh kılalum ve ol yemm-i 'amiḫa ğavvâş olup ṭalalum ve anuñ şadeflerin daḫı dirüp alalum. Bu (4) gönül meydânında cem' idüp bir bir açalum. Ol ṭâlibler üzere neşr idüp saçalum. Tâ ki envâ'-ı cevâhirlerden (5) daḫı naşîbdâr olalar ṭarîḫ-ı hidâyet üzere infâḫ idüp Allâh'a ve Rasûl'e ḫarîbdâr olalar. Va'llâhu'l-muveffıḫu.

Sonuç

Çalışmamızda Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı tefsirinin Osmanlıların erken dönemlerinde *Enfesü'l-Cevâhir* veya *Terceme-i Tefsîr-i Ebi'l-Leys* adıyla tercüme edilmiş olan eserin başında yer alan bir mukaddimeye yer verdik. Mukaddime, tefsirin aslında bulunmamaktadır. Bize özgün bir çalışma gibi gelmektedir. Elbette mukaddimeyi hazırlayan müellif bir takım kaynaklardan yararlanmıştı, nitekim dipnotlarda zaman zaman Ebu'l-Leys tefsirinden bilgiler aktardığına işaret ettik. Ayrıca mukaddimedeki bilgilerin bir kısmının bazı tasavvufî/işari tefsirlerde geçtiğini de belirttik, buna dair kaynakları verdik. Nitekim Besmelenin ortaya çıkışı gibi bazı hususlar tercümenin aslı olan Ebu'l-Ley tefsirinde de aynen geçmektedir. Öte yandan “Allah” lafızının harflerinin eksiltilmesinden yine “Allah”a işaret eden bir harfin kaldığına dair bilgi, benzer bir şekilde Hâzin tefsirinde vardır. Ancak Osmanlıca mukaddimedeki bilgiler daha geniş bir şekilde ve müellifin kendine has üslubuyla verilmiştir. Dolayısıyla bu bilgileri bir tür tercüme olarak değerlendirmek mümkün olmaz ve mukaddimenin orijinalliğine hanel getirmez. Esasen mukaddimedeki geçen önemli miktarda bilgi, sözünü ettiğimiz kaynakların hiçbirinde geçmiyor ve biz –araştırmalarımıza rağmen- bunların nereden alınmış olabileceğine dair bir tespit yapamadık. Bu açıdan eser bizim için önem arz etmektedir.

Mukaddimedeki tasavvufî boyut hemen öne çıkmaktadır. Müellif, “şeytan”la mücadele, gönlün kapıları, şer bölgesine açılan kapıların nasıl kapatılacağı, istiâze ve besmeleyi hayatımızın bir parçası haline getirmenin sağlayacağı maddî-manevî faydalar, kazandıracığı hayır ve bereketler konusunda tasavvufî bakış açısıyla önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlıca metnin mukaddimesinde yer alan bu bilgilerin nereden alındığı belirtilmemiştir. Biz de yukarıda da belirttiğimiz gibi bakabildiğimiz kadarıyla istiâze ve besmeleyle ilgili yorumları nereden aldığını tespit edemedik. Metnin bu

konudaki kaynağının hangi eser veya eserler olduğu araştırmaya değer bir konudur.

Mukaddimede tasavvufî boyut yanında tefsir ilmi yönünden de önemli bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu cümleden olarak tefsirde Arap dilinin kurallarından yararlanıldığı gibi, Fıkıh ve Hadis ilminden de istifade edilmiştir. Dolayısıyla mukaddimeyi işârî/tasavvufî tefsirin bir nümunesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Mukaddimede o dönemde gençlerin saygısızlığından şikâyet edildiğini görüyoruz. Müellif bunu, eşlerin cima esnasında besmele çekmemelerine bağlamaktadır.

“Allah” lafzı ile bismelenin kelime ve harflerinin kâğıt üzerine yazılarak muska şeklinde kullanılmasına özen gösterildiğini ve bunun teşvik edildiğini görüyoruz. Osmanlı toplumunda ve oradan da günümüze muska kullanımının yaygınlığında bu tür anlayışların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Müellifin Hurufilik ve Ebced ilmi konusunda hayli bilgili olduğu anlaşılmaktadır. Burada verdiği bilgilerden bunu rahatlıkla anlayabiliyoruz. Ayrıca bunları açık bir şekilde serdetmemiş olmasından hareketle, bu ilimlerin okuyucu kitlesi tarafından da bilindiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan mukaddime, onu yazmış olan müellifin yaşamış olduğu dönemin Türkçesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Türk Dili üzerinde çalışanların bu metni bu açıdan incelemeleri gerektiği kanaatindeyiz.

Bu mukaddimeyi transkripsiyonlu metin halinde neşrederek ve zaman zaman dipnotlarla bazı açıklamalar yaparak sunmakla, ilim âlemine bir nebze de olsa katkı sağlamışsak kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Kaynakça

Abd b. Humejd, Ebû Muhammed, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd'i*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Samarraî-Mahmud Muhammed Halil es-Saidî), Mektebetu's-Sünneh, el-Kâhire 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned'i*, (thk. Şuayib el-Arnaut), Müessestü'r-Risâle 1421/2001.

Altıkulaç, Tayyar, "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI/69-70.

el-Âmilî, Ca'fer Murtezâ, *es-Sahih min Sîreti'l-İmam Ali -aleyhisselam-el-Murteza min Sireti'l-Murteza*, el-Merkezu'l-İslamî li'd-Dirâsât 1429/2009.

el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedruddîn, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut ts.

Baytop, Turhan - Kurnaz, Cemal, "Lâle", *DİA*, Ankara 2003, XXVII/79-81.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil Tefsîru'l-Beğavî*, (thk. Abdurrezzak el-Mehdi), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arab, Beyrut 1420.

el-Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyin Ebûbekir, *ed-Davatu'l-Kebir'i*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Ğaras li'n-neşr ve't-Tevzi, el-Kuveyt 2009.

el-Beyhakî, Ahmed b. El-Hüseyin Ebubekir, *es-Sünenu'l-Kubra*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

el-Bezzar, Ebubekir Ahmed b. Amr, *Müsnedu'l-Bezzar el-Menşur bi'smi'l-Bahr ez-Zihar*, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah-Adil b. Sa'd-Sabri Abdulhâlik), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medine el-Munevvere 1988-2009.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2009.

el-Cüveynî, Ebu'l-Meali Abdülmelik b. Abdillâh, *Nihâyetü'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*, (thk. Abdulazim Mahmud d-Deyyib), Dâru'l-Minhac 1428/2007.

Dahhak b. Müzahim, *Tefsîru'd-Dahhak*, (Cem ve thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviyeti), Dâru's-Selam, el-Kahire 1419/1999.

ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünenu'd-Dârekutnî*, (thk. Şuayip el-Arnaut ve diğeri.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.

ed-Dâremî, Ebu Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman, *Sünenu'd-Dâremî*, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî), Dâru'l-Muğni li'n-Meşr ve't-Tevzi', el-Memleketü'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye 1412/2000.

Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eşas es-Sîcistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ts.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Esbahânî, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfîya*, es-Saâde, Mısır 1394/1974.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, *et-Tuhûr li'l-Kâsım b. Sellam*, (thk. Meşhur Hasan Mahmud Selman), Mektebetü's-Sahabe, Cidde 1414/1994.

el-Elbânî, Nasıruddin, *Daifu'l-Câmi's-Sağîr ve Ziyâdâtih (el-Fethu'l-Kebir)*, el-Mektebu'l-İslâmî ts.

el-Elbânî, Nâsıruddîn, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daife ve'l-Mevdûa ve Esruhâ es-Seyyiu fi'l-Umme*, Dâru'l-Maârif, er-Riyad 1412/1992.

Eroğlu, Muhammed, "Dahhak b. Müzahim", *DİA*, İstanbul 1993 VIII/410-411.

Ersoy, Elif, "Lâle Üzerine Notlar", Anadolu Aydınlanma Vakfı, 3-4, erişim için bkz. <http://www.anadoluydinlanma.org/Yazilar/lale.pdf> (05 Şubat 2015).

Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, İstanbul 1991, III/465-467.

el-Hakim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

Harman, Ömer Faruk, "Bel'am b. Bâûrâ", *DİA*, İstanbul 1992, V/389-390.

el-Hâzin, Alauddin Ali b. Muhammed el-Bağdadi, *Lübâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzîl*, (thk. Tash. Muhammed Ali Şahin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak el-Endülüsî, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422.

İbn Ebi Şeybe, Ebûbekir, *el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetu'r-Rüşd, er-Riyad 1409.

İbn Hemmam, Ebûbekir Abdurrezzak es-San'ani, *el-Musannaf*, (thk. Habiburrahman el-A'zami, el-Mecliu'l-İlmi, el-Hind 1403.

İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed, *el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (Tertb. Alâuddîn el-Fârisî, (thk. Şuayip el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1408/1988.

İbn Hibbân, Muhammed, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Bilban*, (thk. Şuayip el-Arnaut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1414/1993.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, (thk. Sami b. Muhammed Selame), Dâru't-Taybe li'n-neşr ve't-tevzi' 1420/1999

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, (thk. M.Fuad Abdulbâkî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî ts.

İbnu'l-Cevzî, Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrezzak el-Mehdi), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1422.

İbnü'l-Mülekkin, Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali, *Tabakâtu'l-Evliya*, (thk. Nuruddin Şeribe), Mektebetu'l-Hanci, el-Kâhire 1415/1994.

Kara, Mustafa, “Bişr el-Hafî”, *DİA*, İstanbul 1992, VI/221-222.

el-Kastalânî, Ahmed b. Muhammed Şihabuddin, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Kubra el-Emiriyye, Mısır 1323.

Kitâbu'l-Kur'ânî ve'd-Duâ,

<http://www.alseraj.net/3/index2.shtml?81&90&83&1&4> (03 Şubat 2015).

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Ahmed el-Berduni-İbrahim Ettafayyîş), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, el-Kahire 1384/1964.

el-Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmam eş-Şafîi*, (thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevcud), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

el-Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, (thk. Hüseyin selim Esed), Daru'l-Me'mun li't-Turas, Dimaşk 1404/1984.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şehhate), Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut 1423.

el-Muzaffer, Müştak, *Uyûnu'l-Ğurer fî Fedâili'l-Âyi ve's-Suver*, Mektebetu'l-Kur'ânî'l-Kerim ts.

el-Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, el-Mektebetu't-Ticariyye el-Kubra, Mısır 1356.

en-Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, Dâru'l-Fikr ts.

Özdemir, Hikmet, *Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî Hayatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1980.

Özkan, Abdurrahman, “Ahmed-i Dâî'nin Tefsir Tercümesinin Manzum Mukaddimesi ve Dil Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Bahar, Konya 2002, 1-39.

es-Sa'lebî, Ebu İhak Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Ebu Muhammed İbn Aşûr), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1422/2002.

es-Sebzbârî, Muhammed b. Muhammed, *Câmiu'l-Ehbâr ev Meâricu'l-Yakîn fi Usûli'd-Dîn*, (thk. Ala Alu Cafer), Müessesetü Ali'l-Beyt aleyhimusselam li İhyâi't-Turas, Kum ts.

es-Semerkindî, Ebûbekir Alâuddîn Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîr-i Şerif Ebulleys Semerkandî*, Bulak Matbaası, Mısır 1310/1892 (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi Bölümü, nr. 33).

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (Latinize edip sadeleştiren: Mehmet Karadeniz), Sezgin neşriyat, İstanbul 1993.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru's-Semerkindî el-Muemma Bahru'l-Ulûm*, (thk. Ali Muhamed Muavvid ve diğeri.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993.

Es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Terceme-i Tefsîr-i Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, numara 24, varak 871.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1414/1993.

es-Suyûtî, Celâluddîn, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyine ve'n-Nuhât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnan ts.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

es-Sülemî, Muhammed b. El-Hüseyn Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sufiyye*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

eş-Şa'rânî, Abdulvehhab b. Ahmed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Mısır 1315.

eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. El-Hasan, *el-Asl el-ma'ruf bi'l-Mebsût*, (thk. Ebu'l-Vefa el-Efgânî), İdaretu'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, Karaçi ts.

et-Taberanî, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kasım, *el-Mu'cemu'l-Kebir'i*, (thk. Hamdi b. Abdulmecid e-Selefi), Mektebetu İbn Teymiyye, el-Kahire 1415/1994.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerir, *Tarihu't-Taberî*, Dâru't-Turas, Beyrut 1387.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerir, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hecer 1422/2001.

et-Tahavî, Ebû Ca'fer, *Şerhu Müşkili'l-Asâr'ı* -thk. Şuayib el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle 1415/1994.

et-Temîmî, Sabih, "el-Kisâî", Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisai, *Müteşabihu'l-Kur'ân*, (thk. Sabih et-Temîmî), Trablus 1402.

et-Tirmizi, Ebû İsâ, *Sünenu't-Tirmizi*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir ve diğerleri), Şerîketu Mustafa Elbânî, Mısır 1395/1975.

Uzun, Mustafa, "Ebced", *DİA*, İstanbul 1994, X/68-70.

el-Vâhidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed, *et-Tefsîru'l-Basît*, (thk. Lecne ilmiyye), Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye 1430.

Yakıt, İsmail, "Ebced Düzeninde Rakam-Harf İlişkisinin Tarihî Gelişimi ve Hermetizm", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2006, cilt: I, 84-91.

Yazçıçek, Ramazan, "Bilgi Değeri Açısından Cefr ve Ebced -Harfler ve Rakamlar Metafiziği-", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, sayı, 1 Aralık 2004, 75-111.

ez-Zâviyeti, Muhammed Şükri Ahmed, "et-Ta'rif bi'd-Dahhak", *Tefsîru'd-Dahhâk*, (Cem ve thk. Muhammed Şükri Ahmed ez-Zaviyeti), el-Dâru's-Selâm, Kahire 1419/1999.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz,
Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (thk. Şuayip el-Arnaut ve diğeri.), Müessesetü'r-Risâle
1405/1985.